

TIGHT BINDING BOOK

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192478

UNIVERSAL
LIBRARY

गु ल श न

[लघुकथासंग्रह]

लेखिका

सौ. रत्नप्रभा शहाणे, बी.ए.

५

मूल्य २ रु.

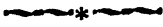
प्र का श क
पां. रा. ढमढेरे एम्. ए.
३२२/३ सदाशिव पेठ, पुणे २.

सर्व हक लेखिकेचे स्वाधीन.

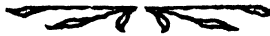
एप्रिल १९५१

मु द्र क
चिं. पां. मोडक, भारत मुद्रणालय,
३४४/४५ नारायण, पुणे २.

कथानुक्रम

१	हृदयांतील चांदणे	३
२	निर्माल्य	१२
३	ठोकर	२७
४	डोळ्याचं दान	३०
५	ते दोन निळे बंगले !	५६
६	गुलशन	६९
७	अलकेचा वाढदिवस	७८
९	रेशनिका	९०

गु ल श न

हृदयांतलें चांदणें

वत्सलाबाई पुढच्या खोलींतून उठून मधल्या खोलींत आल्या. त्यांनीं इकडे तिकडे पाहिले. सगळीकडे पसारा पडला होता. त्यांचा मोठा मुलगा मधुकर टेनिस खेळायला जाताना बदललेले कपडे तसेच टाकून गेला होता. टेनिसच्या रॅकेटचा प्रेस नीट जागेवर नव्हता. अन् टांचेवर फाटलेले दोन जुने पायमोजे खिळ्यावर वांकडेतिकडे लोबत होते. खाली अंधरलेल्या सतरंजीवर त्यांच्या चिमुकल्या नातवाचा खेळ इतस्ततः विखुरला होता. कोपऱ्यांतल्या स्टुलावर परटाकडनं आलेले कपडे अव्यवस्थितपणें ठेवले होते.

तो सारा पसारा पाहून वत्सलाबाईंच्या कामसू वृत्तीला बरे वाटले नाही. एरव्हीं त्यांनीं ओचापदर खोवून तो पसारा चटकन आवरून टाकला असता. पण आज ? त्यांच्यां हृदयमहालांतही असाच विस्कळीतपणा माजला होता. भावनेची अधिष्ठात्री देवता नाराज झाली होती. विचारांचे भालदार अन् चोपदार रूसून बसले होते. विवेकाचा राजदंड कोपऱ्यांत बसला होता. अन् दिवसभर होणारे कामकाज हस्तमंथ्यांनीं आज पार पाडले नव्हते.

म्हणूनच तो सारा पसारा पाहून त्या चटकन् कामाला लागण्याच्या ऐवजीं तिथेच सतरंजीवर बसल्या पण त्यांना तिथे बसवेना, पुन्हा त्या

पुढच्या खोलीत आल्या. विनायकरावाच्या टेबलावरचीं दोन—तीन मासिकें त्यांनीं एकवार चाळलीं. काल संभ्याकाळपासून त्यांना बेचैन करणारी ती “यशवन्त” मासिकातील गोष्ट! तिकडे लक्ष घायचे नाही असा विचार करून त्यांनीं मासिक बंद करून टाकले पण तरीही त्यांच्या मनश्चक्षू-समोर राईमळ्यातल्या त्या रानवट अनुनयाचे चित्र सारखे दिसूं लागले.

त्याच्या लग्नाला आता चोवीस वर्षे झालीं होती, चौदा वर्षांची बावर-लेली वत्सला अन् अठरा वर्षांचे विनायकराव, ते सजवलेले बोहले, अंगाला लावलेल्या हळदीचा पित्रळाभडक रंग, कपाळावरून खालीं गालावर रुळणाऱ्या त्या अवजड मुंडावळी, ताशांचा कडकडाट अन् बायकाचा बजबजाट.

त्या विमनस्क स्थितीतही वत्सलावाईना हंमू आल्यावांचून राहिले नाहीं.

चोवीस वर्षांपूर्वीचा तो काळ अन् त्यावेळीं होणारी तीं लग्ने! तेवढ्यांत त्यांना आठवण झाली. आज संभ्याकाळीं सुनीति त्यांच्याकडे येणार होती, सुनीति! त्याची एक दूरची भाची अन् मधुकरची वाग्दत्त बधू! त्यांच्या मनाने पुन्हां विचार केला—‘खरच आजकालची लग्नं अन् त्यांचीं विविध स्वरूपं किती वेगळीं! सुनीतिचच पहा ना! दोन वर्षांपासून सुनीतीचे वडील इथं बंदखून आले अन् तेव्हांपासून सुनीति त्यांच्याकडे वरचेवर येऊं लागली. दोन वर्षे त्या तिला जवळजवळ रोज पहात होत्या रोज तिला पाहून—तिचा प्रेमळ अन् कामसू स्वभाव पाहून त्यांना तिच्याविषयीं एक प्रकारचा लळा वाटायला लागला होता अन् रोज पाहूनही मधुकरला तिच्यांत एक प्रकारचे नावीन्य रोज दिसून येत होते! अशा रीतीने जमलेले ते लग्न!’ ..

पुन्हां त्याचे मन स्वतःच्या भाठवणींत गुंतले ..

लग्नानंतर जवळ जवळ एक महिन्यानंतर त्यांनी आपल्या पतीशी मनमोकळेपणाने बोलण्याचा प्रयत्न केला होता. पण तोही किती अडखळत, घामेजत अन् बावरत ! पण आता आजच्या काळात मधुकर त्यांना सरळ सांगू शकतो. “ आई, नीतिला उद्यां आईस्त्रीम ग्वायला बोलावशील ना ? ”

त्यांना हसू आले. काळ बदलला—मने बदलली—विचारसरणी बदलली अन् चालीरीतीही बदलल्या.

हे वारे शहरापुरतेच वाहात नाही. खेड्यांतसुद्धा चालणारा तो रानवट अनुनय ! निसर्गाच्या सान्निध्यात वायूच्या अवखळ हिंदोळ्यावर विस्तुरलेली ती प्रेमसुमने— ! तो हृदये थरारून सोडणारा अनुभव ! ती मनाला सतत झुरणी लावणारी विलक्षण अनुभूति ! अन्तःकरणाला गुदगुल्या करणाऱ्या प्रेमबोलांचे ते गोड गुंजारव ! त्यांनी ह्यांची गोडी कधीही चाखली नव्हती— त्या उत्कटतेची जाणीव त्यांना कधी झाली नव्हती !

वत्सलाबाईंची नजर घड्याळाकडे गेली. सुनीति येण्याची वेळ झाली होती अन् बाजारांत गेलेली वीणा—पण त्याची मुलगी—देखील येण्याची वेळ झाली होती.

त्यांच्या मनाने त्यांना उठण्याची आज्ञा केली पण हृदयाने ती तत्काळ झिडकारून लावली. त्यांचे नेत्र पुन्हां टेबलाकडे वळले. टेबलावरचे ते नक्षी काम केलेले टेबलक्लॉथ . . . त्यांच्या लग्नानंतर त्यांनी देखील असेच टेबलक्लॉथ केले होते. अन् विनायकरावांनी ते पाहिल्यानंतर त्याची स्तुति केली होती. पण किती मोजक्या शब्दात ! “ अरे वा ! फार सुन्दर ! ” हे त्यांचे शब्द त्यांना उत्तेजन द्यायला पूर्णपणे समर्थ होते. त्या उते-

जनाच्या साथीने त्यांच्या हृदयसारंगीवर आनन्दाची लकेर झंकारून गेली होती. अन् पौर्णिमेच्या चंद्रासारखे त्यांचे हृदय उजळून गेले होते.

त्याच्या मनात विचार आला, की आजकालच्या मुलामुलींना नाही तरी वोलणेच फार! परवांच पहा ना! सुनीतिने दुपारपासून मेहनत करून म्हेसूरपाक केला होता. पलिकडच्या खोलीत बसलेल्या मधुकरला तिने बशी भरून नेऊन दिली अन् हलक्या आवाजात विचारले, “पहा, कसा जालाय तो!”

अन् यावर खदखदून हंसत मधुकर म्हणाला, “वा! वा! वा! ते काय विचारणं? आमच्या भावी राणीसरकारांनीं केल्यावर मग काय तो वाईट होणार आहे?”

थोड्या शब्दांनीं स्तुति व्यक्त होत नाहीं असे ह्यांना वाटते कीं काय कोण जाणे! स्तुति ही मधासारखी असली तरी त्याच्या अल्पस्वल्प बिंदूतली माधुरी कुठे अन् वाटलीभर मधाची वीट आणणारी गोडी कुठे!

सहा वाजायला दहा मिनिटे होती. मधुकर येईल, सुनीति येईल अन् वीणा देखील येईल. अन् बाहेरच्या गॅलरींत तिघेजण खुर्च्या टाकून बसतील. एवढंच काय पण बत्सलाबाईंना देखील बोलावतील. त्या जाणार नाहीत. पण विमुकला सतीश त्यांचा पदर धरीत बोंबड्या स्वरांत म्हणेल, “आजी, चल ना ग भायेल! आई तुना बोलावते हाये—चल लवकर लवकर—” अन् सतीशच्या आप्रहाखातर त्या बाहेर जातील. सुनीति चटक. उठेल अन् त्यांना खुर्ची देईल. पण बत्सलाबाई गॅलरींतून दिसणाऱ्या दूरवरच्या रस्त्यावर बघतील अन् एका हातांत छत्री अन् दुसऱ्या हातांत कागदपत्र ठेवण्याची कातडी बॅग घेऊन येत असलेले विनायकराव

दिसले न दिसले की त्या चटकन आल्यापावलीं परततील अन् चुलींत लाकूड सारून चहाचे आधाण ठेवतील.

हा त्यांचा नेहर्मांचा अनुभव होता !

लग्न होऊन कितीतरी दिवस झाले तरी त्या विनायकरावांशी कुणासमोर बोलत नसत. अन् मधुकर चांगला वर्षाचा झाला तरी दोघेजण त्याचे उघड असे लाड करित नसत. विनायकराव आले की वसलेल्या वत्सलाबाई चटकन दाराबा चिटकून उभ्या राहात. अन् त्यांची सासू मग ह्या आज्ञाधारक अन् सालस सुनेकडे जरारी चांगुलपणाने पाही. पण आजच्या काळांत मात्र सुनीति मधुकरसमोर बसते, मोक्ळेपणाने चर्चा करते—हास्यविनोद करते अन् प्रसंगी त्याची थट्टाही करते.

तेवढ्यात जिन्यावर पावले वाजलीं. वीणा अन् सतीश बाजारातून आले होते. लगेच पुन्हा जिन्यावर पावलांचा आवाज आला अन् खाडू खाडू बूट वाजवीत पोष्टमन आला. वीणा उत्कंठेने एकाद्या लहानग्या बालिकेप्रमाणे धावली. अन् त्याच्या हातातले पत्र घेऊन त्याकडे निरग्न पहात सतीशला म्हणाली, “ बंड्या, ये ये लवकर अरे तुझ्या बाबांचं पत्र आहे. आता आपल्याला न्यायला येतील ते. हो ! ये की रे ! ”

वत्सलाबाई माहेरीं गेल्या की त्यांना परत पाठविण्यासाठीं विनायकराव त्यांच्या श्वशुरांना पत्र लिहित. “ सौभाग्यवतीस पाठवून देण्याची व्यवस्था व्हावी. ” अन् मग त्याची सासरी पाठवणी होत असे. पण वीणेला न्यायला येणारे वसन्तराव, ते आज स्वतः वीणेला पत्र लिहूं शकतात अन् स्वतः येऊन तिला घेऊन जाऊं शकतात !

खरेच काळानें किती गोष्टीना आपल्या पाठीशी घातले आहे ! परिस्थितीने आक्रमिलेली ही पाऊलवाट ! आजच्या तऱ्हा पिढीला रूढीचे

काटे बोचत नाहीत. परपरेचे खांचखळगे दिसत नाहीत की समाजाचे कांटेरी कुपणही त्यांना उडवीत नाही रुढीच्या काट्यांनी पाय रक्तबंबाळ झाले, परंपरेच्या खांचखळग्यांनी अनेक ठेचा लागल्या, अन समाज-शल्यांच्या तीक्ष्ण काड्याकुड्यांनी कितीही घायाळ केले तरी त्या पाऊलवाटेने येत असतांना आमच्या पिढीने कधी हूं की चूं केले नाही—तोड मिटून सारीं संकटे सहन केलीं. पण तीच पाऊलवाट आजच्या पिढीला एकाद्या राजमार्गासारखी रुंद, भव्य अन सरळ वाटतेय! आशेचा झग-झगीत दीपक त्यांना पुढचा मार्ग दाखवीत आहेत. आईबापांचे नवीन जमान्याबरोबर बदलणाऱ्या मतांचे छत्र त्यांना परिस्थितीच्या दाहक उन्हांत देखील शीतल छाया देत आहे अन नवमतवादाच्या पुष्करिणी त्यांच्या हृदयांत आनन्दाचे कारंजे उडवीत आहेत. सुधारणेचे छत्र शिरावर धरून नवमतवादाची पाऊलवाट चालणारी आजची पुरोगामी पिढी कुणीकडे अन सासूसासऱ्यांच्या जाचाने अन पतीच्या धाकांत ती अनुनयाची मधुर लकेर कुठे अन् हे सामोपचाराचे रूक्ष बोल कुठे!

वसलाबाईची ही विचार मालिका किती लांबली असती कुणास ठाऊक ! पण तेवढ्यांत त्यांना वीणेने हाक मारली. त्या उठल्या, स्वयंपाक घरांत आल्या अन् चुर्लांत लाकूड लोटून त्यांनी चहाचे आधण ठेवले.

पुन्हां जिन्यावर पावले ऐकू आलीं. सुनीति आली, विनायकरावही आले अन् थोड्याच वेळांत मधुकरही आला. रोजच्याप्रमाणे सगळ्यांचा हास्यविनोदांत चहा आटोपला, पण वसलाबाई मात्र गप्प गप्पच होत्या. चौधारी कारजांतून उडणारे पाणी एकाएकी थांबले की जसे चटकन् लक्षांत येते तसेच रोज हंसतमुख असणाऱ्या गडबड्या अन् बडबड्या वसलाबाई आज म्लानवदन दिसतांच सगळ्यांना ते जाणवले, वीणा

म्हणाली देखील. “आई, आज सिनेमाला जाण्याचा विचार करित होते मी! “चित्रा”ला “चन्द्रलेखा” लागलाय! फार वाहवा होतेय ह्या चित्रपटाची! आपण सगळींच गेलों असतो पण तुझी तब्येत बरी दिसत नाही आज, डोकेंविकं दुखतंय का ग?”

टॉवेलने तोंड पुसतां पुसतां विनायकरावांनीं आपल्या पत्नीकडे पाहिले. विनायकरावांना आजपर्यंत बाहेरच्या आयुष्यांत कधीही कुठल्याही प्रकारचा त्रास झाला नव्हता. अन् संसारांत? वत्सलाबाईंच्या सान्निध्यांत संसार तर त्यांना एकाद्या रुचकर पक्वान्नासारखा वाटला होता. पण त्या स्वादिष्ट पक्वान्नांतही हास्याच्या आरोळ्या अन् विनोदाचे बदाम नसते तर त्या गोडींतही एक प्रकारची कटुता वाटली असती अन् ती विनायकरावांना आज जाणवलीही अगदीं.

वीणेकडे पहात ते म्हणाले, “हे वघ वीणा. आज तिला बरं वाटत नाही असं दिसतंय. तुम्ही असं करा. तूं, मधू अन् सुनीति—तुम्ही तिघं जा! आम्ही काय—पुन्हां जाऊं एकादे वेळेस ”

अन् साताच्या “शो” ला वीणा, मधुकर अन् सुनीति ही तिघंही गेलीं. तीं गेल्यानंतर विनायकराव म्हणाले, “काय होतंय तुला? डोकें दुखतंय कां?”

“कांहीं नाहीं....उगीच आपलं...” वत्सलाबाईंनीं उडवाउडवी केली.

“उगीच कसं? नवीनच लग्न झालं असतं तर माहेरची आठवण येते कां म्हणून विचारलं असतं. मधू—वीणा दूर असते तर त्यांची आठवण येते कां म्हणून विचारलं असतं—पण तसंही नाहीं—मीही जवळ आहे तुझ्या—मग अशी.....”

“हैं काय ? अशी थडा शोभत नाही आपल्या वयाला !” वत्सलाबाई किंचित् हसत म्हणाल्या. सुकलेल्या फुलावर पुन्हां टवटवी येऊं लागली.

आठ वाजतां सगळा स्वयंपाक आटोपला अन् वत्सलाबाईंनीं पाटपाणी घेऊन विनायकरावाचे पान वाढले.

पाटावर बसतां बसतां विनायकराव म्हणाले, “तूंही बैस ना माझ्या बरोबर ! मुलांना यायला उशीर होईल बराच !”

हे ऐकतांच वत्सलाबाई म्हणाल्या, “वा ! असं काय ते ! आज आपण गमतीचंच बोलता आहात ! कधीं नाही ते असं बोलणं अन् तेही ह्या वयांत ... !”

वत्सलाबाईंच्या विरोधांत उत्तेजनाचीच छटा होती.

“हे वय—वय काय लावलयंस् तूं आज 'काय तरुण वयांतच पतीन पत्नीची थडा करावी? काय तरुण वयांतच दोघांनीं बरोबर जेवावं ? आपल्यांत तारुण्याचा उच्छृंखलपणा नाही तरी एकमेकांविषयींची ओढ तर आहे ना' ”

वत्सलाबाईं भाजी काढतां काढतां हसल्या-न्वूप मोठ्याने अन् खूप मनमोकळेपणाने ! त्यांच्या हृदयांतल्या नाराजीचा माघ्यान्ह टळला अन् आनंदाचा सायंकाळ तिथे अवतरला !

विनायकरावांचे जेवण झाले. वत्सलाबाईंनीं आवराआवर केली अन् गॅलरींत येऊन चांदीच्या डर्बांतील सुपारी त्यांनीं पतीच्या हातावर ठेवली.

“सुपारी तरी घे की माझ्या बरोबर, ” विनायकराव आत्मीयतेमें म्हणाले.

वत्सलाबाईं आनन्दल्या—सुखावल्या. त्यांच्या हृदयांत चांदणं फुलळं होतं अन् विनायकरावांशिवाय ते कुणाला दिसणारें होते बरें ?

काल संध्याकाळीं वाचलेली ती राजवट अनुनयाची गोष्ट ! ती त्या पार विसरल्या.

अनुनयांतली माधुरी गार गार अन् आंबट गोड सग्वतासारखी असेल पण प्रौढ पणचे प्रेम अन् माया ही दुधासारखी गोड अन् परममंगल आहे असे त्यांना वाटलें. जुन्या काळच्या पतिपत्नीमधला प्रणय हा ढगाआड लपलेल्या चंद्रासारखा आहे—पानाआड दडलेल्या फुलासारखा आहे !

अन् म्हणूनच त्याची गोडी अवीट आहे !

विनायकरावांनीं सस्मित मुद्रें पत्नीकडे पाहिले.

... .. आकाशांत अष्टमीची चन्द्रकोर विलसत होती. चांदणें पृथ्वीला उजळून टाकीत होते. वाऱ्याच्या झुळकीसरशीं वागेतल्या जाईच्या फुलांचा वास येत होता अन् दूरवरच्या देवळांतली रात्रीची आरती मनाच्या प्रसन्नतेला पावित्र्याची जोड देत होता.

—“भगिनी,” जुलै १९४९.

निर्मा ल्य

“रक्षियाऽऽऽ! बेटी रक्षियाऽऽ!” पन्नाशी उलटलेल्या, पांढरं वस्त्र परिधान केलेल्या, केसांवर रुपेरी छटा आलेल्या अन् दृष्टीत क्षीणपणा आलेल्या त्या वृद्ध स्त्रीनं इकडेतिकडे शोधक दृष्टीनं पाहात आपल्या मुलीला हांक मारायला सुरवात केली. पुन्हा तिनं हांक मारली.

“बेटी रक्षियाऽऽऽ!”

अन् रक्षियेनं हांक ऐकतांच आपल्या कुज्याला हाताशी धरून आईकडे धाव घेतली. तिची चाहूल लागतांच तीच्या आईनं वर मान करून पाहिलं.

ऐन ताहण्यांत पदार्पण करणारी रक्षिया तिच्या त्या कुरज्या केसांना अन् खोडसाळ डोळ्यांना अतिशयच मोहक दिसत होती. तिनं बदामी रंगाची सुरवार अन् तसलाच शर्ट घातला होता अन् चॉकलेटी रंगाची तलम ओढणी तिच्या दोन्ही खांद्यांवरून पाठीमाग लोंबत होती.

“अम्माजान, कशाला ग बोलावलंस मला?” भुवया उंचावून तिनं विचारलं. त्यावेळेस तिच्या नेत्रांतले भाव अन् ओठांची हालचाल इतकी सुंदर झाली की तिची आई मनांत एकदम खूप झाली अन् म्हणाली, “बेटी, चल. पुरे कर तुझं खेळग! कपडे बदल त्या पलीकडच्या अलमारींतली जाँजेटची नवीन साडी नेस. हें बघ! आज आपल्याकडे फार बडे मेहेमान येणार आहेत.”

“ बडे मेहेमान ? बडे मेहेमान कोण अम्माजान ? ”

“ बेटी, कशी ग तू ? अग, दळदळपूरच्या नवाबसाहेबांचे खाजगी तैनातींतले एक मोठे कारभारी तुझ गाणं ऐकायला येणार आहेत. चल आटप आणि हे बव ! कारभारी आल्यानंतर अशी चीज त्यांना म्हणून दाखव की ते एकदम . ”

“ अम्माजान, पण कां ग ? त्यांना काय म्हणून माझं गाणं ऐकायचं आहे ? तू मला गाणं शिकवलेस ते काय अशा श्रीमंतांचीं मनं रिझवायला का ? त्यांचान् माझा सबध तरी काय ? ”

“ नाही नाही, अशा रागावू नकोस एकदम ! ऐकून तर घे ! तुझं गाणं आज जरी हे कारभारी ऐकणार असके तरी त्याची कीर्ति नवाबसाहेबापर्यंत जाणार आहे, हे तुला कसं समजत नाही ? पगली कुठली ! ”

“ हूँ ! पगली ! ” अस म्हणत रझिया ड्रेसिंग टेबलासमोरच्या टेगण्या स्टुलावर बसली. तिन आरशांत पाहिलं. आईच्या त्या विचित्र सांगण्यांत तिच्या कपाळावर आंज्या उमटल्या होत्या अन् नेत्रांत नाराजीचं पाणी खेळत होत.

तिनं मागं वळून पाहिलं एका कोचावर तिची आई कोपण्यांत बसली होती अन् आपल्या मुलीला आतां समजवाव तरी कसं हा पेचप्रसंग तिळा पडला होता. तिच्या नेत्रांत व्याकुळता होती—विनवणी होती !

आईकडे पाहात असतांनाच तिळा आठवलं. दोन वर्षापूर्वी तिचे अब्बाजान वारले. त्या वेळेस मरतां मरतां तिळा जवळ घेऊन ते म्हणाले, “ बेटा, चालो मी ! तुझ्या आईच्या आज्ञेबाहेर जाऊं नकोस. ती तुझं सगळं चांगलं करील. अल्ला तुझं भलं करील ! होय SS ! या अल्ला ! या परवरदिगार ! ” असं म्हणून त्यानी प्राण सोडला.

अन् हैं आठवतांच तिच्या कपाळावरच्या आठ्या विरल्या अन् नेत्रां-
तला क्रोधाग्नि विझून गेला.

शांतपणानं ती म्हणाली, “अम्माजान, ही बघ, आतां मी तयार
होतें— पण कुठली चीज म्हणूं मी ?”

आपल्या लेकीच्या विचारांत झालेला हा फरक पाहून तिच्या आईला
मोठं आश्चर्य वाटलं अन् ती कारभाऱ्यांची वाट पाहूं लागली.

रक्षियेनं ज्या वेळेस दिवाणखान्यांत प्रवेश केला त्या वेळेस एक खूप
लठ्ठ गृहस्थ कोचावर रेडून बसलेले तिला दिसले. त्याच्या त्या अवाढव्य
शरिराकडे अन् शोधक डोळ्यांकडे पाहून आर्चीच नाराज असलेली रक्षिया
जास्तच नाराज झाली.

तिला पाहून तिची आई त्या गृहस्थाना म्हणाली, “ये है मेरी
रक्षिया !”

“रक्षिया ? ओऽऽहो ! किती सुंदर नांव ! रक्षिया ! रक्षियाबेगम,
आम्हांला एखादी चीज ऐकवणार काय ?”

तिनं त्यांच्याकडे फिरून एकदां पाहिलं अन् दिलखा हातांत घेतला.
क्षणार्थांत त्या दिवाणखान्यांत सुरेल संगीताचे सूर निनादून गेले अन्
रक्षियेच्या आवाजीची जोड त्यांना मिळतांच कारभारी तर बेहद खूष
होजन गेले.

दलदलपूरच्या नवाबसाहेबाच्या अंतःपुरांत ह्या कारभाऱ्यांनीं आतां-
पर्यंत पाचपन्नास स्त्रिया आणवल्या होत्या. पण त्या सर्वांत रक्षिया हीच
अतिशय सुस्वरूप व कोकिलकंठी ठरणार होती. नवाबसाहेब ह्या गोष्टी-
मुळ खूष होणार होते अन् कारभाऱ्याच्या तिजोरींत एखाद्या मूल्यवान
अलंकाराची अगर मोठ्या अन जड अशा रेशमी धैलीची भर पडणार होती.

रक्षियेच्या सौंदर्यानं कारभारी खूप झाले खरे, पण ह्या पुढच्या कल्पनेनं मात्र त्यांना अतिशय आनंद झाला !

दिवाणखान्यांतलं स्वरांचं अन् सुरांचं समेलन थावलं; कारभारी म्हणाले, “ वाहवा ! वाहवा ! बहोत अच्छा ! बहोत अच्छा. रक्षियावेगम, आमचे नबाबसाहेब खूप होतील तुमच्यावर ! फार खूप ! एकदम खूप ! ” अन् ते एकदम सातमजली हंसले.

“ म्हणजे ” रक्षियेचे डोळे विस्फारले गेले; भुवया उंचावल्या गेल्या.

तिच्याकडे पाहात तिची आई म्हणाली. “ अग, नबाबसाहेबांना तुझं गाणं एकदा ऐकवावं अशी माझी फार इच्छा आहे. ती आता पूर्ण होईल.” कारभाऱ्यांकडे वळून ती पुढे म्हणाली “ काय सांगू आपल्याला ’ पूर्वा-युष्य फार सुखांत—ऐश्वर्यांत गेल. रक्षियेन आतापर्यंत दुःख अस कुठलं पाहिलं नव्हतं. पण . . . खाविंद आम्हाला टाकून गेले. अन् म्हणून वाटत की माझ्या रक्षियेचं आतां होणार तरी कसं ! तुमचे नबाबसाहेब फार दयाळु आहेत, उदार आहेत अन् मोठे हौशी आहेत म्हणून म्हणते—”

“ बस् ! बस् ! नबाबसाहेबाजवळ रक्षियेसाठीं कसल्याच प्रस्तावनेची जरूरी नाही. नबाबसाहेबांच्या दृष्टीला ती नुसती पडली की काम झालंच म्हणून समजा ! बरं तर ! पुढच्या बुधवारी ! पुढच्या बुधवारी ह्याच वेळेस गाडी येईल अन् रक्षियेला घेऊन जाईल. समजलं ! बरं येतों मी ! ”

कारभारी गेल्यावर रक्षियेनं एकदम काँटवर अंग टाकल अन् सावरीच्या उशींत तोंड खुपसून तिंनं हुंदका दिला.

तिच्या पाठीवरून हात फिरवीत तिची आई म्हणाली, “ बेटी, वेडी तर नाहीस तं ? नबाबसाहेबांच्या राजवाड्यांत प्रवेश मिळावा

म्हणून तुझ्यासारख्या कितीतरी स्त्रिया वाट पाहात आहेत—वा पाहून कंटाळून जात आहेत. तुला मिळणारी ही सुवर्णसंधि....”

“ काय सुवर्णसंधि ? म्हणजे म्हणतेस तरी काय तू ? ”

“ राजाच्या राजवाड्यांत प्रवेश करणं म्हणजे सुवर्णसंधि नाहीतर काय ? तिथं दुःखाला वाव नाही न् सुखाला मर्यादा नाही तुला अजून कशाची कल्पना नाही म्हणून तू असं म्हणत आहेस. असा त्रागा करायला काय झालं ? हास, नाच, गा अन् खुपी मान ! ”

“ हाय ! अब्बाजान, कुठं आहांत तुम्ही ? ” असं म्हणून रक्षियेनं विकलतेनं हुंदका दिल्या अन् ती तशीच कोंटवर पडून राहिली.

बुधवारी संध्याकाळी संस्थानची कोरीकरकरीत गाडी रक्षियेच्या बंगल्याजवळ थांबली अन् गाडीचा पोंगा दोनदां वाजला.

पांच दिवस सतत विचार करून रक्षियेची विचारशक्ती जणू नष्ट झाल्यासारखी झाली होती. तिला राहून राहून फारभाऱ्याच्या त्या सात-मजली हास्याची आठवण होत होती. त्या हास्यातला हेतु दुष्ट होता—त्यांत शुचिता नव्हती, त्यामुळंच तिला भीतीन घेऊन टाकलं होत. पण शेवटीं तिनें निर्णय घेतला. ‘ काय होणार आहे नबाबसाहेबाना एकदां गाणं ऐकवलं तर ? एकदां राजवाड्यांत जाऊन त्यांना गाणं ऐकवून यायचं बस् ! ’

अन् म्हणूनच मोटारीचा पोंगा दोनदां वाजल्यावर व चपराशानं बर्दी दिल्यावर ती आईच्या आग्रहाशिवाय मोटारींत जाऊन बसली.

नबाबसाहेबांच्या राजवाड्याच्या पहिल्या दालनांत प्रवेश करतांक्षणींच रक्षियेचे डोळे विटून गेले. रक्षिया श्रीमंतीत वाढली होती हें खरं ! पण असं वैभव तिनें आजपर्यंत पाहिलं नव्हतं. रंगीबेरंगी मज मज

गालीचे, उंची फर्निचर, कोपऱ्यांत ठिकठिकाणीं ठेवलेल्या त्या शोमेच्या वस्तु, निरनिराळ्या आकाराचे विजेचे दिवे... रक्षियेचे डोळे ह्या साऱ्या वैभवानं दिपून गेले.

आणखी चार दालन ओलांडून ती कारभाऱ्यांसमवेत नबाबसाहेबांच्या खास महालाकडे आली. तिथला थाट व एकंदर नूर बाकीच्या भागा-पेक्षां अगदीच वेगळा होता. ती घाबरली—बाबरली अन् तिची दृष्टि समोर गेली.

समोरच्या मंचकावर बसलेला, तिशीच्या सुमाराचा, रूबाबदार चेहऱ्याचा शानदार पोषाकाचा अन् हंसऱ्या डोळ्याचा ती राजबिंडा तक्षण दृष्टीस पडताच रक्षिया एकदम घाबरून गेली. ह्याच्यापुढे आपला आत्राज लागावा तरी कसा, आपण गाणं म्हणावं तरी कसं हा विचार मनांत येतांच तिच्या अंगाला दरदरून घाम सुटला, हातपाय थरथर कापू लागले. ओठ शुष्क झाले अन् हृदयाचं स्पंदन जोरजोरांत होऊं लागलं.

तिनं नबाबसाहेबाना कसाबसा 'कुर्निसात' केला अन् जास्त वेळ उभं न राहवल्यामुळंच की काय, ती त्याच्या परवानगीशिवाय एकदम गालिचावर बसली.

तिला आपादमस्तक न्याहाळीत ते म्हणाले, "आपकी तारीफ !"

शुष्क ओठांवरून जीभ फिरवून गुदमरलेल्या आवाजांत उत्तर आलं, "रक्षिया !"

"ओःSS! बहोत अच्छा ! बहोत मीठा नाम ! अच्छा रक्षिया-बेगम, अब कौनसी चीज सुनाओंगी ?" नबाबसाहेबांनी लगेच सगळी वादनसामुग्री बोलावली व ते मंचकावर रेंदून बसले.

बाधाचे सूर अन् रक्षियेचा स्वर एकत्रित होतांच तिचा घाबरटपणा पळून गेला अन् निःशंकपणानं तिनं गीत आळवायला सुरवात केली.

तिच्या डोळ्यांतले भाव, स्वरांतली आर्तता, अवयवत्राचा रेखीवपणा अन् यौयनाची बहारी-नबाबसाहेब अगदी वेडे झाले एकदम !

अन्.. अन् तिला वाटलं होतं की गाणं ऐकवल्यानंतर आपल्याला घरीं जायला मिळेल ! पण तसं झालं नाही. तिचा पाय एकदां राजवाड्यांत पडल्यावर तो पुन्हां राजवाड्याच्या बाहेर पडूं नये अशी कडक व्यवस्था करण्यांत आली.

नबाबसाहेबांची ही सारिका त्याच्या पिंजऱ्यांत अडकून एक महिन्याचा काळ लोटला होता. गाणं ऐकवल्यानंतर घरी जाण्याचे विचार तिनं केले होते. घरीं गेल्यावर आईला खूप केल्याचं समाधान तिच्या नेतांना अनुभवायचं होतं. आपल्या लाडक्या टॉमी कुत्र्याशी तिच्या खूप खेळायचं--बागडायचं होतं. एवढंच काय, पण नबाबसाहेबांच्या वैभवाच्या साऱ्या गोष्टी तिला तिच्या प्रिय मैत्रिणीला सांगायच्या होत्या.

पण.. सारिका पिंजऱ्यांत अडकली गेली. नबाबसाहेबांचं मन रिझविण्यासाठी अडकली गेली. दरवारचं काम आटोपल्यावर नबाबसाहेबांच्या शिणलेल्या जिवाला दिलासा देण्यासाठी अडकली गेली.

त्या रात्री त्या दिवाणखान्याच्या कोपऱ्यात बसून तिनं आकांत केला होता. आईला शिऱ्या दिल्या होत्या-अह्याला बोल लावले होते अन् नबाबसाहेबांच्या पायाशीं लोळण घेऊन आपल्याला 'मुक्त' करण्याची याचना त्यांच्यापाशीं केली होती.

ह्या गोष्टीला आतां महिना झाला होता अन् रक्षिया तिच्या ह्या मदीन आयुष्यक्रमांत थोडीफार रूळन चालली होती--

त्या दिवशीं संध्याकाळीं तिची आई तिला प्रथमच भेटायला आली होती. खरं म्हणजे आईची आपल्या टेकीला भेटण्याची फार इच्छा होती व त्याप्रमाणं रक्षिया राजवाड्यांत आल्याच्या दुसरे दिवशीं तशी वर्दी देऊन तिला भेटण्याचा प्रयत्नहि तिनं केला होता. पण रक्षिया उगीचच जास्त आक्रांत करील ह्यासाठी तिला परवानगी नाकारण्यांत आली होती.

अन् म्हणूनच आतां परवानगी मिळताच ती संध्याकाळच्या सुमारास रक्षियेस भेटण्यासाठी आली. लहानपणापासून तिला रक्षियेचा वियोग असा कधी घडला नव्हता. आणि आतां एक महिना ती तिच्यापासून दूर राहिली होती. तिला भेटण्यासाठी तिचे नेत्र आसावले होते अन् हृदय व्याकुळ झालं होते.

रक्षियेला मात्र ह्या गोष्टीची काहीच कल्पना नव्हती. सायंकाळच्या ह्या रम्य वेळीं ती राजवाड्याच्या पलीकडच्या उद्यानांत एका हौदापशीं पाण्यांतल्या तांबड्या रंगाच्या माशांची मनोहर हालचाल पहात हौदाच्या कडेवर बसली होती. कारंजांतून पाणी उडत होतं. अन् त्याचे तुषार हवेंत इतक्या जोरांन उडत होते की सायंकाळच्या त्या रम्य सूर्यप्रकाशांत त्या तुषारांची एखादी ससरंगी शलाकाच भासत होती. रक्षिया क्षणांत कारंजाकडे पाहात होती. तर क्षणांत पाण्यांतल्या माशांच्या खेळाशी तद्रूप होत होती.

तिचा चेहरा असा सारखा हालण्यामुळं तिच्या कानांतील द्विन्याभ्या भूषणांचे किरण क्षणांत तिच्या गालांवर स्थिर होत होते तर क्षणांत ते पाण्याच्या पृष्ठभागावर धांव घेत होते. तिच्या तलम बनारसी साडीचा पदर वाऱ्यानं फडफडत होता. गुलाबी सॅटीनच्या ब्लाऊझची बाही दंडांत रुतून बसल्यासारखी दिसत होती अन् वाऱ्यावर भुरभुर उडणाऱ्या

केसांना सांवरतांना तिची रंगठेली नखं डाळीबाच्या लालचुटूक दाण्यां-सारखी दिसत होती.

रझियेला अशी पाठमोरी बसलेली तिच्या आईनें पाहिली. पण एक महिन्यांनं मेठणाच्या लेकीला असं दुरून पाहून तिचं समाधान होणार नव्हतं. चपराशी निघून गेल्यावर ती रझियेच्या अगदी जवळ आली अन् आपल्या लाडक्या लेकीला हृदयार्शी धरून कुरवाळण्याची इच्छा तिच्या मनांत इतकी प्रबळ झाली की अनावर आतुरतेनं तिनें आपला हात तिच्या मस्तकावरून फिरवीत हांक मारली, “बेटी ! मेरी मुन्नी !”

मस्तकाला स्पर्श होतांच रझियेनें मान वळवून पाहिलं—तिची अम्मा-जान ! तिला ह्या सोन्याच्या पिंजऱ्यांत अडकवून टाकणारी तिची आई ! संतापानं ती लाल झाली अन् म्हणाली, “कोण ? अम्माजान तूं ? वा ! फार लवकर आठवण झाली तुला ! मला ह्या कोंडवाड्यांत आणून तुला काय मिळालं ? जा ! जा ! नको, माझ्यासमोरहि येऊं नकोस तूं ! माझं सारं आयुष्य बरबाद करणारी छी—ती माझी आई होवूं शकत नाही. जा ! जा तूं !” असं म्हणून तिनें दोन्ही हातांनीं तोंड झांकून हुंदके पायला सुरवात केली.

तिला जवळ घेत तिची आई म्हणाली, “बेटी, असं काय करतेस ? माझं ऐक तर खरं....”

“नाहीं, नाहीं, तुझा एकहि शब्द ऐकायचा नाहीं मला.....जा. जा. तूं !”

अन् तेवढ्यांत चपराशानं वरीं दिली की जहांपनाह उद्यानांत सहल करण्यासाठीं येत आहेत.

रझियेच्या आईनें पाय उचलता घेतला व ती चटकन् निघून गेली.

नबाबसाहेब रक्षियेच्या जवळ येतांच म्हणाले, “ प्यारी. हे काय ? तुझ्या अम्माजानला तू कां भेटली नाहीस ! आणि तुझ्या नयनांत अश्रू कशासाठी ?”

ती कांहींच बोलली नाही.

“ तुला इथं रहायला आरडत नाहीं का ? तुला सुख लागत नाहीं कां ? ” नबाबसाहेबांचा आवाज तीव्र झाला होता.

“ छे छे; जहांपनाह. माफ करा, आपण आनंदासाठी सहलीला यावं अन् मीं असं अ द्वाळीत बसावं .खरंच. सरकार, माफ करा मला ! ”

सतारींतून निघणाऱ्या मंजुळ सुरासारखे तिचे गोड बोल ऐकून नबाबसाहेब खूप झाले !

आणि असल्या खुर्षीतच त्यांनी पुढचे चार महिने रक्षियेच्या स्वर्गाय सहवासांत आनंदांत काढले.

पण .. ! एक दिवस मोठा अपशकुनी उगवला. त्या दिवशीं सकाळीं उठल्यापासून रक्षियेचं डोकं दुखत होतं अन् साधारण तिसरे प्रहरी तिला ताप भरला. जनानखान्यांतील कोणत्याहि स्त्रीची जितकी काळजी घेतली जाणार नाही इतकी रक्षियेची काळजी घेण्यांत आली. पण त्या दिवशीं तिचा ताप उतरला नाही. दरबारचे सर्जन तीनदा येऊन तिची प्रकृति पाहून गेले अन् दुसरे दिवशीं ताप टायफॉईडचा आहे असं निदान करण्यांत आलं..... ..

चाळीस दिवसांच्या तापांतून उठल्यानंतर रक्षियेला जर कुणीं पाहिलं असतं तर पूर्वीची रक्षिया अन् आतांची रक्षिया यांत जमीन अस्मानाचं दिसून आलं अंतर असतं. तिच्या डोळ्यांतला हंसरेपणा लुप्त झाला होता.

कांति फिक्कट झाली होती. अवययांचा गोंडसपणा नाहीसा झाला होता. अन् वृत्तींतला खेळकरपणा पळून गेला होता. तिचे केस गळूं लागले होते, त्यामुळे जास्तच रूंद वाटणारा तिचा भालप्रदेश मोठा विचित्र दिसत होता.

यौवनाची बहारी नाहीशी झाली होती अन् अशा वेळेस नवाब-साहेबांमधला भ्रमर जागृत झाला—सुकळेल्या फुलाची मातध्वरी ती काय असणार ?

अन् ही गोष्ट रक्षियेच्या लक्षात येतांच ती चरकली. आपल्या अदृष्टाच्या पानांवर लिहल्य तरी काय, ही शंका तिला अहोरात्र भेडसावू लागली. नवाबसाहेबाचे कारभारी ह्याच वेळेस एका नव्या ‘ शिकारी ’च्या तयारीत असलेले तिला दिसले अन् ह्याच सुमारास तिची आई आकस्मात मरण पावल्याची वार्ता तिला समजली. तिला वाटलं आपलं आयुष्य आता वाऱ्यावर वाहणाऱ्या लाटेसारखं आहे. परिस्थितीच्या भयंकर खडकावर ती लाट केव्हातरी आदळणारच आणि मग ?—

अशांतच एके दिवशीं सकाळीं नवाबसाहेबाचे एक जहागीरदार त्यांना भेटण्यासाठी आले होते. भेट झाली, नजराणा दिला गेला सरबराई झाली अन् जहागीरदारसाहेब नवाबसाहेबांजवळ जाण्याची परवानगी मागू लागतांच नवाबसाहेब म्हणाले, “ हें पहा मी आपल्यावर फार खूष आहे. अन् माझी केवळ खुशी म्हणूनच मी आपल्याला एक बक्षीस देण्याचा विचार केला आहे. काय ? ”

“ जहांपनाह, मी आपला बंदा गुलाम ! आपण जें बाल त्याचं मी माझ्या जीवापलीकडे जतन करीन ! ”

ह्या उद्गारांनी नवाबसाहेबांच्या चेहऱ्यावर हास्यरेखा उमटली. त्यांनी नोकराच्या कानांत कांहीतरी सांगितलं अन् पांच मिनिटांनी परत आला.

ती एकटाच नाही तर नबाबसाहेबाची एके काळची प्रेयसी रक्षिया हिला घेऊनच !

“ हे पहा ! तुमच्यासाठीं खास बक्षीस ! ”

तिच्याकडे पाहून नबाबसाहेबांनी उद्गारलेल्या ह्या शब्दांनी तिच्या कानांला तापलेल्या तेलासारखा चटका दिला. आपल्या पायांखालची जमीन गरगर फिरते आहे कीं काय असं तिला वाटलं.

तिच्या जन्मदात्या आईनं तिला कांहीएक न विचारता तिला नबाबसाहेबांना अर्पण केलं होतं अन् आताही तिला कांहीएक न विचारतां— तिची कुठल्याहीप्रकारे संमति न घेता तिला जहागीरदारसाहेबांना नजर करण्यांत येत होतं. तिला आपली ही विटंबना सहन करवेना !

‘ बक्षीस ’ म्हणून स्वीकारणाऱ्या आपल्या त्या नवीन आश्रयदात्याकडे तिनं पाहिलं.

माठी उलटलेल्या, तोडाच बोळकं झालेल्या, डोक्याचं टक्कल झालेल्या अन् सर्वांगावर सुरकुत्या पडलेल्या त्या जहागीरदारसाहेबांकडे रक्षियेनं हळूच पण भीत भीत पाहिलं. अन् त्याच वेळेस जहागीरदारसाहेबांनी वर मान करून मिचमिच्या डोळ्यांनी तिला न्याहाळलं . . .

त्या दिवशीं तिनं पुन्हा आकांत केला, आईला शिव्या दिल्या, अल्टाला बोल लावले व नबाबसाहेबांच्या चरणार्शीं लोळण घेतली; पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाही.....

रक्षिया आपल्या नवीन घरीं आली. त्या वेळेस ती बावरली नाही— घाबरली नाही. उलट जहागिरदारांच्या देवडींत तिनं शांतपणानं पाऊल ठेवलं. नबाबसाहेबांच्या राजमहालांत प्रथम तिची जर्सा तैनात ठेवण्यांत आली होती तसल्याच वृत्तीनं पण कमी पैभवांत तिला ह्यं घाग-

वण्यांत येत होतं. दोघांचा हेतु एकच होता—मजा—उपभोग—सौंदर्याची लयदृष्ट!

एकदा जहागिरदारसाहेब रक्षियेला म्हणालं, “ बेगमसाहीबा तुझं वय असं ज्वानीचं असतांना तू अशी खिन्न, उदास का असतेस ? तुझ्या दुःखाचं कारण तरी काय ? नवाबसाहेबांच्या राजवाड्यांत राहिल्यामुळं तुला ह्या माझ्या देवडीत सुख लागत नाही काय ? बोल, सांग ’ सांग तुझ्या दुःखाचं कारण ! ”

“ माझ्या दुःखाचं कारण ! ” रक्षियेनं तिरसटपणानं विचारलं. तिला वाटलं आपल्या अंतरंगांत अहोरात्र होणारा कोलाहल जहागिरदारसाहेबां-पुढं मनमोकळेपणानं व्यक्त करून आपलं हृदय तरी हलकं करावं ! पण दुसऱ्यांचं क्षणीं तिला वाटलं की त्याचा काही उपयोग होणार नाही. म्हणून ती गप्पच राहिली.

“ बोल, बोल, संकोच का करतेस ’ नवाबसाहेबांनी हे रत्न जें मला दिल्यं त्याची बडदास्त तर मी नीट ठेवीतोय ना ? फुलाचा धर्म हंसण्याचा ! नाचण्यांचा ! डोलण्याचा ! साऱ्या दिशा आनंदित करण्याचा होय की नाही ? ” असं म्हणून आपल्या रुपेरी मिशाना विशीच्या तरुणासारखा पीळ देत ते हंसले.

पण शांतपणानं रक्षिया म्हणाली, “ सरकार, फुलाचा धर्म हंसण्याचा, डोलण्याचा, खरं आहे हें ! अन् फूल आपल्या मर्जीनुसार डोलतंय, लहरीनुसार हसतंय, हेहि खरं नाही कां ?

उपहासानं उद्गारलेल्या ह्या शब्दांनी जहागीरदारसाहेब उलट खूषच झाले अन् आपल्या आयुष्यांत भोगलेल्या साऱ्या ऐश्वर्याची—वैभवाची—गोड आठवण करीत मंचकावर पडुडले.....

रक्षियेच्या ह्या देवडींतल्या वास्तव्याला दोन महिने झाले होते. पण नवावसाहेबांच्या महालांत ती जशी थोडीबहुत कां होईना पण रळली होती तशी ती इथं रळूं शकली नाही. आतांपर्यंत तिला आलेले अनुभव इतके कटु होते की आयुष्यावरचा, सुखावरचा किंबहुना साऱ्या जगावरचा तिचा विश्वास पार उडून गेला होता.

नवावसाहेबांसारखेच जहागिरदारसाहेबांनी तिला जर वाऱ्यावर सोडून दिलं तर तिचं कसं व्हांवं हा विचार तिच्या मनांत दिवसांतून शेकडों वेळां येत होता अन् दैव तरी पहा कसं

जहागिरीच्या गावाला कांही कामानिमित्त गेलेले जहागीरदारसाहेब परत देवडींत आल्यावर हृदयविकारानं आजारी पडले. दूरदूरच्या व निष्णात डॉक्टरांना आणण्यात आलं. पण दुर्मिळ औषधीयोजनांनीसुद्धां रोग बरा होण्याची चिन्हं दिसेनात. छातींत कळ आली कीं जहागिरदारसाहेब मोठ-मोठ्यानं कळवळून ओरडत अन् अशा वेळीं त्यांच्या लग्नाच्या बायकापेक्षा त्यांच्या अंतःपुरांतील स्त्रियांचं धावं दणाणून जाई !

जहागीरदारसाहेब ह्या रोगाशीं पुष्कळ दिवस झगडत होते, पण एके दिवशीं पहाटेच्या वेळीं त्यांचा आत्मा नश्वर देह सोडून निघून गेला.

पंधरा दिवसांनंतर जहागीरदारसाहेबांच्या लग्नाच्या दोन बायकांनी जनानखान्यांतील साऱ्या बेगमांना हांकडून लावण्याची मोहीम सुरू केली. रक्षियेजवळ येऊन त्यांपैकी एक म्हणाली, “ रक्षिया, हें पहा, खाविंद गेले. आता जनानखान्यांतील स्त्रियांचा हा अचाट खर्च चालविण्याची आमची इच्छा नाही..... ..” एवढे बोलून ती थोडीशी घुटमळली व पुढं म्हणाली, “ तूं आपली व्यवस्था लवकर करावीस हें बरं! समजलं ? ”

“ पण मी कुठं जाऊं ? ” काकुळतीनं रक्षियेनं विचारलं. तिचे डोळे आंसवांनी भरून आले अन् गालांवरून तीं ओवळून आली.

“ कुठं म्हणजे ? जिथून आलीस तिथं जा ! ”

“ तिथं मला थारा नव्हता ! म्हणून तर इथ पाठवण्यात आलं होत ! ”

“ मग तुझ्या घरी जा ! समजलं ? ” जहागीरदारीणबाईचा आवाज चढत होता.

“ घरी ! कुठलं घर ' कुणाच घर ... ' घरसुद्धा नाही मला .. कुठं जाऊं मी ? अह्ला ! या अह्ला ! त्यापेक्षा मला मरण तरी कां देत नाहीस रे ? ” असें म्हणून ती हुंदके देऊन रडू लागली.

“ हं ! अशीं सोगंदोगं करूं नकोस. तुझ्या अश्रूंनीं अन् हुंदक्यांनीं मी फसणार नाहीं. घर नाहीं तर वाट फुटेल तिकडे जा. ”

असं फणकाच्यानं म्हणत जहागीरदारीणबाई निघून गेल्या

दळदळपुरच्या ह्या राजधानीच्या शहरी बाजारपेठेच्या उजव्या बाजूला एक दोन मजली इमारत आहे. वरच्या खिडक्यांना जाळीचे पडदे लावले आहेत. दिवसभर तिथं ग्रामोफोनवर कव्वाली वाजत आहेत, सिगरेटचा धूर निघत आहे, अत्तराचा घमघमाट आहे, पैजणांचा हुमहुमाट आहे न रुपयांचा खणखणाट आहे.

जाळीचा पडदा दूर सारून रक्षिया खिडकीतून रस्त्याकडे पहात आहे अन् आता निर्माल्य झालेल्या पण एकेकाळीं नवाबसाहेबांचा राज-महाल भूषविलेल्या ह्या फुलाच्या क्षणिक सहवासासाठीं गुलजार भ्रमर जिऱ्याच्या पायऱ्या चढत आहेत.... !

—“ स्त्री ” नोव्हेंबर १९४९

ठो क र

मंथ्याकाळी पांच वाजना गिरणीचा तो कर्णकर्कश भोंगा होताच या गिरणीकामगाराचं चेहेरे आनन्दाने दुरळून गेठे. सकाळपासून गाड्याला जुंपठेल्या बैलासारखे त्यानी रक्त आटवून अन् घाम निपटून काम केले होत . मंथ्याकाळीं बरोबर पांच वाजतां ह्या कर्णकर्कश भोगा ऐकताच शाळेतून घरी जाणारी लहान लहान मुले कानात बोट घालीत होती अन् रंगविलेल्या नखानीं विभूषित केलेली आपली सुकुमार बोट नाजूकपणानें कानावर ठेवीत “सऽहाऽय” असा उद्गार काढीत होतीपण सकाळपासून यंत्राच्या सान्निध्यात यंत्रासारखं काम करणाऱ्या कामगाराचे कान मात्र ह्या कर्णभेदक किंकाळीसार्ठी आतुरले होते. यंत्रांतून निघणारा तो भयंकर चिंकार त्यांची मुक्तता सुचवित होता—त्या दिवशीच्या कामानंतर तिसरे दिवशीच्या सकाळपर्यंतची मुक्तता सुचवित होता—पत्नीच्या अन् मुलाबाळांच्या सान्निध्यांतले सुखाचें क्षण सुचवित होता अन् गरिबीनं गाजलेल्या अन् दुःखाचं दैन्य सहन करूं न शकणाऱ्या दुर्बल दासांना दाह्या गुत्याचा अपर सृष्टीचा मार्ग दाखवीत होता !

भोंग्याचा आवाज अजून थांबज नव्हता. पण त्या कर्णकटु आवाजातसुद्धां हजारो मजुरांच्या खिशातील पैशाचा खुळखुळाट कांहीं लपूं शकत नव्हता. गिरणींतल्या हजारो चेहऱ्यांवर हास्य विलसत होतं, निस्तेज

चेहरे उजळून गेले होते अन् आठ तास काम केल्यानंतरही त्यांच्या गात्रांत एक नावीन्यपूर्ण अन् वैचित्र्यपूर्ण शक्ती ओसंडत होती ! !

ह्या असीम आनन्दानं भारावूनच कीं काय, श्रीपतनं तोडानं शील घालतां घालतां अंगांत कोट घातला. पुष्कळ वर्षे वापरून ठिकठिकाणी फाटून गेलेलं पैशाचं पाकीट पुनः पुन. चाचपून पाहिलं अन् टोपीवरचा धुरळा झटकीत तो घरी निघाला.

जातां जाता त्याने कोपन्यावरच्या हलश्याकडून मिठाई घेतली अन् ती मिठाईची पुडी झेलीत झेलीत तो आपल्या खोपटवजा खोलीकडे आला. खोलीपुढच्या टीचभर उघड्या जागेत त्याचा सहा वर्षांचा गंगाधर सिगारेटच्या रिकाम्या पाकिटाशी खेळत होता अन् चार वर्षांची लहानगी मंजू पाकिटातली रुपेरी वर्खे जमवीत होती. त्यांना पहातांच श्रीपतची पावळे अधीरतेनं पडू लागलीं. जवळ जवळ धांवतच तो त्यांच्याजवळ आला अन् मंजूला उचटून घेत, गंगाचा हात धरला व तो घरांत आला. त्याची कारभारीण चुलीजवळ बसून भाकरी भाजीत होती अन् लसणाच्या चटणीचा खमंग वास त्या चिमुकल्या घरकुलांत दरवळत होता.

अत्यानंशनं त्यानं हांक मारली, “गिरजाऽ!”

गिरजेनं डोक्यावरनं निसटलेला पदर पिठानं भरलेल्या हातांनीच नीट सांवरला अन् तव्यावर धपकन् भाकरी टाकली. नवऱ्याकडे पहात ती म्हणाली, “काय आज लई खुशीत दिसतायसा ?”

“कारभारणी, खुशीत असूं नको तर काय ? आज तूं मागशील ते देईन मी ! गंगा—मंजूला नवीन कपडे, तुला नवीन टोकपदरी लुगडं, खूप खूप मिठाई, मजा—जिवाची मुंबई करायची आज !”

“हां हां! काय बोद्धून हावया जीवाची ममई करायला, किती पैका लागल हयाचा काय इच्यार?”

‘किती लागेल?— ब्रघ तर खरं!’ असं म्हणून त्यानं आपलं फाटकं पाकीट उघडलं अन् त्यांतून दहाच्या नोटा काढून तिच्यासमोर पसरल्या.

त्या नोटा पाहून गिरजेचे डोळे विस्मयानं विस्फारले गेले अन् तोड आश्चर्यानं उघडंच राहिलं. इतक्या नोटा, इतके पैसे तिंनं अजून कधीही पाहिले नव्हते.

चुलीवरच्या भाकरींतून करपल्यामुळे धूर निघत होता पण तिचं त्याकडे लक्षच नव्हतं!

“कारभारी, हे काय? कुठून आणलाया एवढा पैका? कुनाचं हाये हे सारं धन?”

“कुणाचं? आपलं! आपलं आहे. गिरजा, अशी बावरून काय जातेस? अरे, पण हे काय? मिठाईची पुडी राहिली की! चला—गंगा, मंजू, या माझ्याजवळ!”

श्रीपतनं चौबांध्या पुण्यांत कागदावर मिठाई ठेवली. गंगा अन् मंजूला अपरिमित आनंद झाला. पण कितीही पटवून दिलं तरी गिरजेला पैशाच्या प्राप्तीची गोष्ट खरीच वाटेना. ती पुनः पुनः विचारीत होती, “गळ्या-च्यान्, कुठून आणले हे पैसे?”

“गिरजा, खरं सांगतों ना? आमच्या गिरणीचा मालक आहे ना? त्याला खूप फायदा झालाय ह्या वर्षां. खूप पैमा मिळालाय त्याला. म्हणून त्यानं त्याच्या नफ्यांतला थोडे थोडे पैसे प्रत्येक कामगाराला वाटलेत, तेच

हे सारे पैसे! माझं म्हणणं तुला खरे कां वाटत नाही माझ्यावर तुझा भरंवसा नाही कां ?”

“भरंवशाची काय गोष्ट कारभारी? पन्—पन् मला ह्या ममईचं लई भय वाटतं पघा !”

“ममईचं भय? वेडी तर नाहीस’ मुंगीसारखी माणसं भरलीत इथं जन् तुला कशाचं भय वाटतंय ग !”

“मुंगीसारखंच तुम्हास्नी एकादं डसल ह्याचं भय वाटतं पघा. कारभारी, गिरणीमंदी दहा वाटचे दहा मुसाफीर यायचे. कोन कस असल ह्याचा थोडाच भरवसा देता येतुंया! आपल्या शिरपुरात माझं काळीज कधी अम फडफड करीत नव्हत—पन् इथ येऊनगानी आता वगीस होईल—मला कशाच की भयच वाटतया !”

गिरजेच्या भावड्या स्वभावाला श्रीपति मनापामून हंसला अन् कपडे काढून त्यानं हातपाय धुतले.

त्या रात्री मजेंत जेवण झालं अन् “उद्यांची” मनोराज्य करीत तो अंधशणावर पडला. गंगा अन् मंजू केव्हांच निजली होती. चुलीनवळच्या खिड्याला अडकवलेली चिमणी मिणमिणत होती; त्या मिणमिणत्या प्रकाशांत गिरजेचा चेहरा न्याहाळीत श्रीपत म्हणाला, “सांग, तुला काय ध्यायचं उद्यां ?”

“काय बी नगं! तुम्हास्नीच कपडे ध्या. तुम्हास्नी भायेंर जावं लागतं; आमचं बायमाणसाच काय ?”

“नाहीं, मी ऐकणार नाही, तुला चागल चाळीस रुपयांचं लुगडं घेणार आहे मी. मुंबईला आल्यापासून तुला लुगडं घेणं झालंच नाही.”

“नग नग, मला काय वी नग. गंगा मजला कुडतीं घ्या. तुम्हास्नी. .”

“तुजं मी कांही ऐकणार नाही. आतां गांवाकडे जाशील त्यावेळेस तुला नेसायला छानपैकीं लुगडं पाहिजे ना ?”

प्रथम गिरजा कवूलच होईना. पण नंतर घुटमळत ती म्हणाली,
“तुम्ही घेऊन देणार हे तर खरंच ! पण लुगडं नग मला !”

“ मग साग ना काय हवंय ते ! ”

“ गंगाच्या जलमापासून तुम्ही बोलतासा कीं मला गोठ करायचे म्हून बारा तोळे चादी घेतवी तरी व्येस व्हातील पघा !”

“ वर बरं ! उद्या आपण जाऊ सराफाकडे. तू पण चल. गंगा-मजू सारीच जाऊं आपण ! अन् सगळी खरेदी करू. ”

रात्री दहा रुपयाच्या त्या दहा नोटा उशाशीं घेऊन तो निजला.

सकाळ होताच त्यान रोजच्यापेक्षा जास्त दूध आणलं अन् त्याच्या घराच्या चहाला रोजच्यापेक्षा आज जास्त पांढुरका रंग आला.

नऊ वाजले तसं तो गिरजेला म्हणाला, “ हे बघ, मी जरासा बाहेर जाऊन येतो. तोपर्यंत तूं निघण्याची तयारी कर. आज घरीं भाकरी करायच्या नाहीत. बाहेर गेल्यावर तुम्हांला सगळ्यांना इतकं पोट भरून खायला घालतो कीं बरस ! मी आलोंच हं ! ” असं म्हणून तो निघाला.

त्याच्या चाळीसारखीच पलीकडे आणखी एक चाळ होती. तिच्या शेवटच्या खोलीपुढच्या ओट्यावर त्याचे तीन -- चार सहकारी कामगार पत्ते खेळत होते. त्यापैकीं रामू मोठ्या खुशीत दिसत होता. श्रीपतला पहातांच तो म्हणाला, “ काय रे, श्रीपती, कुठं निघालांस इतक्या सकाळीं च !

जरासं दुर्लक्ष करित श्रीपत म्हणाला “ जरा काम आहे ! ”

“ काम कशाचं इतक्या लवकर ? आज आहे रविवार ! सुटीचा दिवस हे बघ. दहा मिनिटांत मी दहाचे पंधरा केले, तू पण ये खेळायला ! ”

श्रीपतला पहिल्यापासूनच पत्ते खेळायचा कंटाळा ! त्याला वाटलं कुठून ही ब्याद आली कुणास ठाऊक !

“ नको रे, ” तो नाराजीने म्हणाला, “ मला काम करून लवकर परत यायचंय, नंतर बाजारांत जाऊन थोडीशी खरेदी करायची. . . . ”

“ हातू बेड्या, पैसे घालवण्याची कामं सांगा तुम्हाला. मी सांगतो की मी दहा मिनिटांत दहाचे पंधरा केले ये, ये, जराशी गंमत ! ”

श्रीपत नाखुशीने बसला. हातात पत्ते घेतले अन् बिचकत खेळायला सुरवात केली. १५ मिनिटांच्या आंत त्याला एक रुपया मिळाला. त्याला हे फार छान ! आणखी १ -२ रुपये जास्त मिळाले तर तेवढंच बरे ! असे वाटले.

त्यान पायांतल्या चपला काढून ठेवल्या अन् नीट बैठक घातली. आणखी एक तासाच्या आत त्याला पाच रुपये मिळाले. त्याची हांव वाढली. ईर्ष्या वाढली. तन, मन, व “ धन ” अर्पण करून तो खेळू लागला. पण. . . ? थोड्याच वेळात रंग पालटला, बाजू उलटली अन् श्रीपतीचे आलेले पैसे परत जाऊ लागले. तो डगमगू नये म्हणून रामू त्याला धीर देत होता. शेवटी त्यानं आपलं पाकीट काढले. त्यांत बऱ्याचशा नोटा आहेत हें दिसून येतांच त्याच्या तिन्ही प्रतिस्पर्ध्यांनीं डाव खूप रंगविण्याच्या एकमेकांना खुणा केल्या.. पाकिटांतली एक नोट गेली.... दुसरीही गेली.... .. आतां मात्र श्रीपतीनं मिशीला पीळ घातला अन् शर्दाच्या बाह्या वर सारल्या ! !

. . ह्याच वेळेस त्याची कारभारीण त्याची वाट पाहात मोडक्या दाराच्या बुटक्या चौकटीत उभी होती. मुंबईला आल्यापासून इतका सुखाचा दिवस तिने पाहिला नव्हता. म्हणूनच आज तिचे हृदय उत्कंठ आनन्दाने भरून गेले होते. गंगाधराला तिने ठेवणीतली शर्ट—विजार घातली होती अन् मंजू धारवाडी खणाच्या चोळी—परकरांत सजली होती.

गिरजेने मान वर उंचावून रस्त्यावर दूरपर्यंत नजर टाकली पण श्रीपत तिला दिसेना. अकरा वाजून गेले होते मंजूला भूक लागली, गंगाहि कुरकुर करू लागला. गिरजेने पदर खोचला, चूळ पेटवली अन् आधण आल्यावर त्यात थोडेसे तांबडे तांदूळ वैचले.

अर्ध्या तासाने सकाळचे उरलेले दूध अन् आताचा ताजा भात मिटक्या मारीत खात असतांना गंगा म्हणाला, “आई, बाबा कधी येतील ग? लवकर येईन म्हणाले अन् अजून आले नाहीत.”

गंगाच्या ह्या बोलांनी गिरजेच्या हृदयाला चटक्या बसली. गुदभरलेल्या आवाजांत ती म्हणाली, “येतील र सोन्या, वाईच कुठे काम निगाळ असल, दुसरं काय ?”

....बारा वाजले—तरीही श्रीपत त्या चाळीच्या शेवटच्या खोलीपुढच्या ओढ्यावर हातातले राजे—राण्या खेळवीत होता. खिशांतून जाणाऱ्या पैशांबरोबर त्याची तहानभूकही नाहीशी होत होती. पण—तीन नोटा जातांच त्याचा त्वेष ओसरला. पैसे परत मिळावेत ह्या इर्ष्येने तो खेळत होता. पण डाव सारखा हुकत होता—अखेर हताश मुद्रेने निराश आवाजांत तो म्हणाला, “रामू, जातो मी !”

“ कुठं जातोस ? घरीं ? ”

“ घरीं ? ” हे शब्द ऐकतांच त्याच्या डोळ्यापुढें त्याच्या सालस अन् भोळ्या पत्नीची मूर्ति उभी राहिली. तिला तोंड दाखविण्याची त्याला लाज वाटूं लागली. मुंबईला आल्यापासून त्याने ह्या साऱ्या वर्षांत एकदांही पैसे लावून पत्ते खेळले नव्हते. पण आज ? आज त्याच्या हातांतून घडलेलें पाप पत्नीसमोर उभं राहायला तयार नव्हतं.

त्याला तसं बावरलेलें पाहून रामू म्हणाला, “ असं काय पहातोस रे ? तुझे तीस गेले तर माझे वीस गेले. जाऊं दे .. गमावल्याशिवाय का कुठं कमावता येतं ? चल, जरा शहराबाहेर जाऊं ? ”

“ शहराबाहेर ? कशाला ते ? ”

“ चल रे बाबा, तेवढाच विसर पडेल तुला. चल, चल ! ”

हात धरून रामूने त्याला शहराबाहेरच्या रस्त्याला आणलें अन् थोड्याच वेळांत ते एका दुकानात आले, तिथे कांहीं शुद्धीवर माणसं होती तर कांहींनीं पैशाबरोबर आपली शुद्धीहि गमावली होती. जगाचा विसर पडून जमिनीवर लोळणाऱ्या त्या जहाल पेयाचा आस्वाद श्रीपतनं कवीं घेतला नव्हता असं नाही. त्याच्या गावांत दसरा, पिठोरी, पाडवा अन् होळी हे सण पेयाच्या प्राशनाशिवाय पूर्ण होत नसत. पण केवळ सणाचं शास्त्र म्हणून चाखलेली वेगळी अन् निराशेचा विसर पडावा म्हणून घेणं वेगळं !

विचित्र मनःस्थितींत दुकानांतल्या बाकावर येऊन बसल्यावर श्रीपत रामूला म्हणाला, “ रामू, मी घेणार नाहीं हं. ! ”

हसत हंसत रामू म्हणाला, “ वा रे वा मी एकटाच घेऊं कीं काय ? ” त्याला जास्त बोलायला अवसर न देतां रामूनं दोघाच्यासाठीं “ असली माल ” मागविला.

एक पेला रिकामा होतांच श्रीपतवर त्याचा अंमल चढूं लागला. त्याचे डोळे लाल झाळे अन् डोक्यांत एक विचित्र परिभ्रमण होऊं लागलें. तेव-
ढ्यांतच रामूनं त्याच्या हातांत दुसरा पेला अन् तोही रिकामा होतांच थोड्याच वेळात श्रीपतची मान समोरच्या टेवलावर आदळली.

दुकानदाराला ह्या गोष्टी नित्य—नियमाच्या होत्या. त्याचं लक्ष रामूकडे नव्हत, श्रीपतकडे नव्हते; लहानशा लाकडी पेटीत टेवलेले पैसे तो पुनः पुनः मोजून पहात होता.

रामून पाह्यलं—दुकानदाराचं त्याच्याकडे लक्ष नव्हतं—अन् इतर दोन गिन्हार्डकं होती ती देखील पण ह्या परमप्रिय पेयाचं प्राशन करण्यात गुंगली होनी त्यानं डाव्या बाजूला कळलेली श्रीपतची मान हळूच नाट केली अन् कोटाच्या डाव्या बाजूच्या खिशातील पाकीट काढून त्यांतले सारे पैसे काढून घेतले अन् दुकानदाराचं बिल देऊन तो पळून गेला.

....एकडे गिरजा मात्र श्रीपतची वाट पाहून नुसती कंटाळली, एव-
ढूच नव्हे तर ती चाळीबादेर येऊन हलवायाच्या दुकानापर्यंत जाऊन त्याचा शोधहि करून आली. तिला कुणीतरी सांगितल की श्रीपत सकाळीं बराच वेळ चाळीज्या ओट्यावर बसून पत्ते खेळत होता. हे कळतांच तिच्या छातींत धडकी भरली. कधी नव्हे तो घरांत पैसा आला, कधी नव्हे तो श्रीपत तिच्याशी खोट बोलला अन् कधी नव्हे तो आज तो पत्ते खेळला—हे सारे योगायोग तिला भयसूचक वाटले.

तिला भूक लागली होती ..सध्याकाळचे चार वाजले होते. सकाळ-
पासून तिनं चहाखेरीज कांहीं घेतले नव्हते श्रीपत जेवल्याशिवाय ती जेवूं शकत नव्हती तरी तिला वाटणाऱ्या श्रीपतच्या काळजीपुढें तिच्या पोटाच्या खळगीची काळजी कमी होती भुकेच्या ग्यानीन तिचे डोळे

मिटत होते पण श्रीपतच्या काळजीने ते खाडकन् उघडले जात होते. तिनं ईश्वराच पुनः पुनः स्मरण केलं अन् पुनः एकदां रस्त्याकडे पाहिलं—

. . . ह्याच सुमारास श्रीपतनं डोळे उघडून पाहिल. दुकानासमो-
रच्या ओठ्यावर तो पडलेला आहे अस त्याला दिसून आलं. त्यान मान
वळवली तसा पुन्हा तो उग्र वास आला; त्याला आठवल; त्यानं मान
वळवली तसा पुन्हा तो उग्र वास आला त्याला आठवलं . तो राम्
. . . ते पत्ते ती दाह त्यान अधीरतेने खिसा चांचपून पाहिला. पाकीट
सुरक्षित दिसतांच त्याला किंचित् धीर आला. घरीं जाऊन गिरजेच्या पाया-
वर मस्तक ठेवायचं हा विचार करीत तो उठला अन् चाट्टं लागला.
त्याचे पाय त्याला लवकर नेत नव्हते. पण मन शक्तीचा सणसणीत
चाबूक त्यांना चालवयाला लावीत होना.

“ जायचं अन् गिरजेच्या पायावर मस्तक ठेवायचं ” ह्या एकाच
विचारानं त्याला भारून टाकलं होतं. अन् इकडे गिरजा चाळीच्या
चिमुकल्या खोलींत विठोबाला आळवीत म्हणत होतं “ शारभारीना
सुखरूप घरीं येऊ दे, तुझ्या पायावर डोकं टेकायला आम्ही लवकर येऊं.”

गिरजेनं पुन्हां रस्त्याकडे पाहिल....

श्रीपत खाली मान घाटून येत होता.

ती पुन्हां घरांत आली अन् दोन्ही मुलाना घेऊन दारात उभी राहिली,
श्रीपत दारापाशी आला त्याचे कपडे खराब झाले होते. डोळ्यावर सुस्ती
होती अन् तोंडाला वास येत होता. त्याला त्या स्थितींत पाहून गिरजेला
एकदम हुदका आला.

ती कांहीं एक न बोलतां आत आली अन् कोपऱ्यातल्या काबळ्यावर
आपला देह झोकून देऊन अश्रू दाळूं लागली, तिच्याशीं बोलण्याची

श्रीपतला लाज वाटत होती तरीही तो तिच्याजवळ जाऊन म्हणाला, 'गिरजा चुकलों मी! मला माफ कर. तूं म्हणालीस तसंच झालं. मला फसवलं अन् मी पुरता फसला गेलो; मी कबूल करतो, गिरजा, मी फसलो ग अगदी!' "

पण गिरजेनं मान वळवली नाही कीं ती काहीं बोललीहि नाही.

"गिरजा, माझ्याशीं बोलणार नाहीस तू' रागाचे शब्द का होईनात—'ण माझ्याशीं बोल ना' ह्या वेळेस तू मला सावरलं नाहीस तर माझं कस पोईल' गगाधर ये! मंजू ये! तूं तरी सांग तुझ्या आईला!" असं म्हणून त्यानं हात पसरले पण ह्या कधीं न पाहिलेल्या प्रकाराने ती दोग्नी मुल इतकी गागरून गेली की ती श्रीपतजवळ यायला तयारच होईनात!

श्रीपतला घाटल की आपली मुल्लहि आपल्याला पारखी झाली—गिरजे-वाहि आपल्यावरचा विश्वास उडाला—आता तिला आपली कोणतीहि गोष्ट कधींही खरी वाटणार नाही यापेक्षां दुर्दैव तं कोणते?

विषण्ण मनानं तो उठला अन् अगांतला कोट काढून तो खुटीवर उबणार इतक्यांत त्यातलं पाकीट जमिनीवर पडल. श्रीपतनं खाली बांकून । हातांत घेतलं अन् तो एकदम दचकला. लगबगीन त्यान तं उघडून पाहिलं....तो मटकन जमिनीवरच बसला....!! हा फटका जबरदस्त होता—ही ठोकर असह्य होती. त्याच्या जिवांत कालवाकालच होऊं लागली अन् डोक्यांत घणाचे घाव बभूं लागले.

किती तरी वेळ तो तसाच बसला होता. त्याची दृष्टि तीव्र होत होती अन् ओठ निश्चयान घट्ट मिटचे जात होते.

रात्रीचे अकरा वाजले होते. बहुतेक लोकाची निजानीज झाली होती. गिरजा एका फाटक्या काबळावर झोपली होती. अन् गगा, मंजू तिला

बिलगून निजली होती. श्रीपत हळूच त्याच्याजवळ बसला, त्यानं मंजूरा कुरवाळलं, गंगाच्या अंगावरून हात फिरवला अन् गिरजेच्या काळावर आलेले केस त्यानं हळूवार हातानं सावरले. त्याच्यात अन् गिरजेमध्ये दूर-तेचा पडदा पाडणाऱ्या दुर्दैवाचा फटका त्याला असहा झाला.. त्याच्या डोळ्यातून खळकन् दोन अश्रू गिरजेच्या गालांवर ओघळले. त्याला वाटलं की गिरजेची आता झोंपमोड होणार—त्याच्या आतच..... तो हळूच उठला, मिणमिणत्या चिमणीला फुंकर घातली अन् अधःकाराच्या भीषण वल्यांत त्यानं घराबाहेर पाऊल टाकलं.

पत्नीच्या प्रेमाला अन् मुलांच्या मायेला पाठीशीं घाटून तो अंधारांत निघाला. रात्रीच्या अधारात आपल्या अधःकारमय आयुष्याचा अंत करावयाला तो निघाला.....

त्याचं हृदय धडधडत होतं, पाय थरथरत होते ..तेवढ्यांत बाजार-पेठेच्या गस्तवाल्यानं साडेअकराचा एक ठोका दिला . .दूरवर कुज्याच्या केंकाटण्याचा आवाज ऐकूं येत होता; अन् मधूनच एखादं लहान मूल किंचाळत होतं.....

ह्याच वेळेस चाळींत पलीकडच्या मोठ्या विहीरींत एकठम 'धपकन्' असा आवाज आला अन् एका फसलेल्या जिवान चिरशांतीच्या कुशीत आपलं मस्तक विसावलं..... !!

—लोकसत्ता ७।८।१९४९

डोळ्याचं दान !

बाबा.....! बाबाSS !

आपल्या बापाला पहातांच मंजुळेनं हांतातली गोफण दूर भिरकावून दिली अन् माचव्याच्या लहानशा शिडीवरून झरझर उतरत ती त्याना सामोरी गेली. जानबा पाटलांना त्याच्या आनन्दाचा तो एकुलता एक ठेवा पाहून अत्यंत समाधान झालं. तरी पण वर वर विरोध दर्शवीत ते म्हणाले. ‘ मंजू-पोरी, तू आता लहान का हायेस असं नाचाया अन् बागडाया ? आतां परबा पाडव्याला तुस्नी सोळावं वरीस लागेल व्हय ना ? ’

त्याच्या अगरस्त्याच्या बंदाशी खेळत मंजुळा म्हणाली, “ बाबा हे हो काय ? नेहमी नेहमी म्हणता मी मोठी झाले-मी मोठी झाले ! झाले मी मोठी ! मग ! ”

तिचे ते लाडिक रुसवे बोल म्हणजे ओढ्याच्या पाण्याची खळखळच वाटली जानबा पाटलांना ! तिच्या पाठीवरून हात फिरवीत ते म्हणाले, ‘ पोरी तू काय करणार ? आतां मलाच तुझं लग्नीन कराया व्होवं ! ’

‘ हूंSS ! लग्नीन ’ असं म्हणत मंजुळेन आपल्या अंगाभोवतीं एक गिरकी मारली अन् अंब्याच्या झाडाला बाधलेल्या झोपाळ्यावर ती जाऊन बसली.

‘ हूँ S S ! लग्गिन ! ’ असं म्हणून मारलेल्या त्या गिरकीमुळे जानवाना तिच्या चेहऱ्यावर पसरलेली लाली पहातां आली नाही अन् ती दिसू नये म्हणून की काय तिंनं जोरजोराने जोके घ्यायला सुरवात केली.’

जानवा कामाला निघून गेले अन् मंजुळेचं मन गेल्या बाजाराच्या रम्य आठवणींच्या हिदोळ्यावर जोके घेऊ लागलं.

×

×

×

पिपळगांवचा आठवड्याचा बाजार मंगळवारी भरत असे. सोमवारी संध्याकाळी मळ्यानून आणलेली संत्री, मोमंवीं अन् पपया गड्याकडून गाडीत भरवून घेत असताना मजुळा जानवाना म्हणाली, ‘ बावा, उद्या मी येणार बाजाराला ! ’

‘ नको पोरी उन्हाळ्याचे दिस हैती. लई कडक उन्ह असतंया ! ’

पण जानवाचें ऐकायला ती कुठ तयार होती ’

‘ नाही-मी येणार ! बावा-मी येणार ! ’ ती म्हणाली.

अन् मंगळवारी मोठ्या पहाटे जानवाच्या मळ्यातील सौंदर्याची खाण पिपळगावच्या बाजारात अवतरली !

यापूर्वीं मंजुळा बाजाराला येत असे ती केव्हा तरी मधूनच महिन्या-महिन्यानी ! अन् तीहि केवळ बाजाराची ‘ गम्मत ’ पाहण्यासाठी ! तास दोन तासांनी ती गाडीतून परत मळ्यात जात असे. पण आज मजुळा बाजारात आली ते सर्वत्र दिवस जानवांच्याजवळ दुकानावर वसण्यासाठी !

शहरचा आठवड्याचा बाजार तो ! धान्याच्या, फळाच्या, कापडाच्या, भाजीपाल्याच्या अशा प्रत्येक ओळी वेगवेगळ्या राखून ठेवलेल्या ! फळाच्या रांगेतलं तिसरं दुकान जानवांचं होतं. गाडीतल्या फळांचे ढीग बाहेर रचण्यात आले. अन् टपोरीं संत्रीं निवडून त्यांना लाल गुलाबी रंगाचे

कागद लपेटण्यांत आले. अन् जानबा पाटील नेहमींच्या गिऱ्हाइकाशीं 'वातचीत' करण्यांत गुंग झाले.

मंजुळेंनं पाहिल. एक—दोन—तीन—अशीं फळाचीं आठ दुकानं समोरा-समोर बसलीं होतीं. नेहमींचे ओळखीचे दुकानदार—त्यांचे नेहमींचेच नोकर अन् मोसमांतील तीं नेहमींचींच फळं.... !

दहा वाजले. सूर्य वर येत होता. तसतसा बाजारहि माणसांनीं नुसता फुटून जात होता.

इतक्यांत समोरच्या चौथ्या दुकानापारीं एक बैलगाडी येऊन थांबली. बैलांच्या गळ्यांतील घुगुरांचा नाद थांबला. चाकाची घरघर थांबली अन् गाडीवानानं बैलाच्या पाठीवर प्रेमानं मारलेली थापहि मंजुळेंनं ऐकली. अन् तिची इतकी वेळ दुसरीकडेच लागलेली दृष्टी त्या दिशेकडे वळली.

गाडीतून उतरणाऱ्या माणसाच्या पायांतला झोंकदार नत्रा करकरीत बूट तळपल्या उन्हांत चमकला अन् क्षणार्धांत त्या माणसानं गाडीतून उडी मारलेली दिसली. नोकर पुढे धांवले व त्यांनीं लवून मुजरा केला. दुकानावरच्या वृद्ध माणसानं जरासं नाराजीने म्हटलं, 'रायबा किती येळ केलास तुवां ? मी तुझी कव्हापून वाट पाहतुया ! बघ बैस हतं. दुकानावरली इक्की तुझ्या नजरंखाटून गेली तर व्येस व्हेईल !'

रायबा हंसला व त्यानं उगीच इकडे तिकडे पाहिल्यासारखं केलं.

मंजुळेंनं पाहिलं. विशीच्या आसपास घोटाळणारा हा तरुण असावा तरी कोण अन् कुठल्या गांवचा, असा विचार तिच्या मनांत येऊन गेला. तेव्हाच्यांत जानबा पाटील एकदम ओरडून म्हणाले, 'अरे कोन ? रायबा—तूं ? अरे, तूं तर वळखूं बी येईनास ! कव्हा आला गांवाकड ?'

‘कालच आले बाबा ! बरी खुशाल आहांत ना सगळीं !’

‘सगळीं कोण रे ? मी नी माझी मंजुळच की !’

अन् यावर पदर सावरून मंजुळेंनं रायबाकडे दृष्टी टाकली. रायबाहि अतिशय आनन्दान अन् उत्सुकतेनं तिच्याकडे पाह्यत होता.

मुग्ध अन् शान्त हृदयानं वळवलेली रायबावरची दृष्टी दूर करतांना मंजुळेचं हृदय एकदम धडधडलं.

रायबाचे डोळे मंजुळेवर खिळले होते. मंजुळेची नजर जमिनीवर लागली होती अन् जानबांची दृष्टी रायबाला न्याहाळीत होती.

समोर बसलेल्या रायबाच्या वडिलांनीं तेवढ्यात म्हटलं, ‘व्ह हो जानबा पाटील, रायबा आलाया ममईस्नी ! पघा ! तुम्ही तरी सांगून पघा ! ममईलाच न्हायचं म्हणतुंया ! मग माझं म्हाताऱ्याच कसं व्हेईल हो ?’

पण ह्याचं उत्तर जानबा देऊं शकले नाहींत. दुकानाजवळ उभं राहून हातांत एक संत्रं झेलीत गिऱ्हाइकानं त्यांना तितक्यात विचारलं ‘कशी डझन ?’

जानबांनीं आपल्या मालाची जराशी स्तुती केली व भाव सांगितला.

पुन्हां रायबाकडे पहायचं नाहीं असं मनानं परोपरीनं बजावलं असतां हि हृदयाच्या संदेशानुसार तेवढ्या वेळांत रायबाकडे दोन नयनबाण फेकले गेले अन् ह्या माऱ्यानं सुखावल्यामुळेच की काय रायबाच्या ओठावर हास्यरेखा उमटली.

योड्या वेळानं, अगदीं न राहवून मंजुळेंनं वडिलांना विचारलं, ‘बाबा, कोण हो हा ?’

‘हात पोरी, आपल्या खेरवाडीचा रामू बागवानाचा पोरे रायबा इसरलीस व्हय ?’

अन् 'हो हो, उबां येईन कीं!' असं म्हणत रायवा आपल्या गांवा-
कडे धांवायचा !

एकदां काय झालं कीं बोराचे दिवस संगत आठे होते. रायवा एका
पाठोपाठ सारखे दगड मारीत होता. अन् दगड मारतां मारतां सारखा
म्हणत होता, 'मंजु, थांब, मी खूप बोरं पाडतो बघ ! हीं बघ ? पडलीं—
उचल—उचल !'

मंजुळा बोरं उचलण्यासाठीं वांकायला अन् झाडाच्या फांदीवर पानांत
अडकून बसलेला एक दगड तिच्या हातावर पडायला एकत्र गांठ पडली.

'आईSSSS !' मंजुळा किचाळली. तिच्या मनगटावरच्या जखमेतून
रक्ताचे थेंब ठिपकू लागले.

'बाप रे ! मंजू, थांब.' असं म्हणत रायवान तिच मनगट घट्ट आंवा-
ळून धरलं अन् विनवणीच्या स्वरांत तो म्हणाला, 'कसा ग लागला
तुला दगड ? मी मुद्दाम नाहीं ग मारला. शपथ ! माझ्यावर रागावूं नकोस.
नाहीं ना रागावणार ?'

रायवाच्या डोळ्यांत आसवं जना झालीं अन् मंजुळें ती आपल्या
हातांनीं पुसलीं.

तिची ती जखम पाहून तिची आई कठबळकी अन् जानवा पाटलांनीं
तिला बोरांच्या वनांत जाण्याची बंदी केली.

त्यानंतर आजपर्यंत रायवाची अन् तिची गांठभेट नव्हती किंवा तो
कुठं आहे व काय करित आहे हें देखीक तिच्या माहीत नव्हतं. मात्र
हृदयांत त्याची आठवण घर करून राहिली होती अन् मनगटाच्या जख
मेचा तो बग जास्त जास्त आठवण करून देण्याला, कारणीभूत झाला
होता.

अन् आतांहि तिनं आपल्या उजव्या हातान डाव्या मनगटावर हळूवार हात फिरविला अन् ती मनार्शीच खुदकन हंसली ! .

संभ्याकाळ झाली. गाड्या जुंपायला सुरवात झाली. उरलासुरला माल गाड्यांतून भरला गेला अन् कमरेच्या कशात आजवी मिळत दडवून प्रत्येक दुकानदार आनन्दानं घराकडे वळला.

जातां जातां जानवा म्हणाळे, “ रायवा मळ्याकडे येऊन जा एक वखत, कंदी येतील ? ”

‘ वरं वावा ! आज मंळवार ना ! मी गुह्वारी येईन पहा. चालेल ’

‘ हां ! हां ! बेस ! ’ असं म्हणत जानवा पांटील गाडीत चढले नि आपल्या लेकीशेजारी जाऊन बसले.

x

x

x

गुरवारचा दिवस उगवल्यापासून जानबांच्या मळ्यांतल्या त्या घरांत मंजुळेच्या तरुण हृदयाची नुसती धांदल उडाली. बाहेरच्या ओटीवर बसलेलीं माणसं आंतल्या खोलीच्या खिडकीतून पहातां येत असत अन् तेहि पहाणारं माणूस दृष्टीस न पडतां !

चार वाजतां गाडीच्या बैलांच्या धुंगुरांचा निनाद ऐकू आला अन् त्या पाठोपाठ रायबाच्या हास्याची लकेर मंजुळेच्या हृदयसारंगीवर झंकारून गेली.

दहापंधरा मिनिटं खुशालीच्या गोष्टी झाल्यावर जानवा म्हणाळे, ‘ मंजू, पोरी, पाव्हन्यास्ती च्यापानी कर कीं वाईच ! ’

मंजुळेच हृदय पुन्हां धडाडलं.

चहाची पितळी कपबशी घेऊन मंजुळा बैठकीच्या दाराशी गेली व तिथंच तिन चहा ठेवला. रायवान दरवाजाकडे पाहिलं.

अंजिरी टोपपदरी लुगड्याचा लालभडक कांठ मंजुळेच्या खांधावरून खाली लेंबत होता. तिच्या अंगांतली काळी रेशमी चोळी त्यावरच्या पाढऱ्या कशिद्यामुळे उठून दिसत होती. तिच्या कपाळीं नेहमीप्रमाणेच कुंकवाची ठळकशी चंद्रकोर विसलत होती. तिचे हात थरथरत होते अन् चहाची कपबशी खाली ठेवण्यासाठी वाकतांना तिच्या डोक्यावरचा निसट-लेला पदर, तिच्या काळ्याभोर केशसंभाराची शोभा अर्धवट कां होईना पण दाखवीत होता.

रायबाची दृष्टी दरवाजांतल्या चित्रावरून हलत नव्हती.

चोळीपरकर नेसणारी ती अवखळ अन् अट्टड मंजुळा इतकी लावण्यवती दिसावी ह्याचा त्याला अचंबा वाटत होता.

त्यानं चहा घेतला व चहांतल्या साखरेपेशांहि गोड असं मंजुळेचं दर्शनहि भाणखी एकदां घेतलं आणि तो निघाला. जानवा त्याला पोंचवायला बाहेर आले नाहीत.

परसांतल्या कुणणावरून खेरवाडीची वाट होती. मंजुळा आडोस्याला उभी राहून आपल्या नेत्ररीपांचं दर्शन घेत होती. रायबा जवळ आला. ध्याचं लक्ष तिच्याकडे होतंच. जातां जातां तो तिला म्हणाला, 'ओळखलंस ना मला?'

आपल्याला रायबा कांहीं विचारील असं मंजुळेच्या स्वप्नांतहि नव्हतं. ती बावरीली व आपले हरिणीसारखे असणारे डोळे विस्फारून ती नुसती हंसली.

'उद्यां आमराईकडे जाणार काय?' त्यानं पुन्हां उत्सुकतेनं विचारलं. तिनं उत्तर दिलं नाही फक्त मान हलविची ..

x

x

x

दुसरे दिवशीं सकाळीं जानवा आमराईकडे गेले अन् त्यांच्या पाठो-पाठ भंजूळाहि निघाली.

तिला मळ्यांत येऊन फार तर अर्धा तास झाला असेल, कुंपणा-जवळच्या पेरूच्या झाडाजवळ कांहीं सळसळले. माणसाच्या पात्रांची चाडूळहि तिला ऐकूं आली अन् दुसऱ्याच क्षणीं रायबाचे पाणीदार डोळे तिचा शोध घेत असलेले तिला दिसले.

जानवा पाटील आमराईच्या पलिकडच्या टोकाला देखरेख करित उभे होते. रायबाला पाहून मंजुळे आनंद झाला. तितकीच भीतिहि बाटली.

लहानपनापणीं ती तासन् तास रायबाबरोबर खेळत असे पण आता रायबाच्या सहवासांतील एकेक क्षण तिला एकेक नवनवीन भावनांची प्रचीती देत होता.

वयात आलेल्या मंजुळेंने एका तरुण पुरुषाशीं एकान्तात बोलावं हें त्या गांवाला पटल नसतं; तिच्या बापाला पटलं नसत. म्हणूनच घाबरून ती म्हणाली, 'हे काय ? तुम्ही इथं कशाला आलांत ? नको नको, ते पहा बाबा ! मला असं इथं कुणी पाहिलं तर ? नको—रायबा पाटील..... ..'

यण पुढचे शब्द तिच्या शुष्क ओठाबाहेर पडले नाहींत. 'रायबा पाटील' हे शब्द उच्चारतांच तिच्या हृदयात ज्या विशिष्ट संवेदना उमटून गेल्या त्यांचं आविष्करण तिच्या नेत्रांत होत होतं. ओठ त्याला जायला सांगत होते, पण डोळे म्हणत होते—'कुठं होतास तूं इतकी वर्षे ? लहानपणीं माझा सवंगडी म्हणून खेळलास अन् जो नाहींसा झालास तो आठ दिवसांपूर्वीं तूं मला दिसलास अन् तेव्हांपासून तूं मला सारखी हूर-हूर लावली आहेस. राया—कुठं होतास तूं ?'

‘ मंजुळे, थांब, वेळ घालवूं नकोस. हे बघ, काल मी तुमच्याकडे आले होतो तेव्हां तुझ्या बाबांजवळ मी तुला लग्नाची मागणी घातली. पण ते तयार नाहीत. शेत—मळे असलेला अन् त्यांतच लक्ष घालणारा जांबई त्यांना पाहिजे आहे. मी नेहमीं मुंबईला जातो ते त्यांना पसंत नाहीं. मी मुंबईस कोणत्या कामासाठी जातो ते त्यांना माहित आहे की नाहीं कोण जाणे. पण त्यांचा गैरसमज फार खोल आहे . मी त्यांना पसंत नाही. पण मीं तुला मागणीं घातली अन् ..’

मंजुळेंनं खालीं मान घातली अन् डोक्यावरचा पदर नीट केला. तिच्या डोक्याची उघडझाप हाताची धरधर अन् शुष्क झालेल्या ओंठावरून जीभ फिरविण्याचा तो चाळा रायबाला मोहित करीत होता.

‘ ऐक मी मुंबईला जातो ते त्यांना पसंत नाहीं. मुंबई शहर म्हणजे पापाची खाण—खेड्यातला माणूस तिथं गेला कीं त्रिघडलाच म्हणून समजा असं त्यांचं म्हणणं ! माझ्या मनात अजूनपर्यंत लग्नाचे विचार आले नव्हते. पण परवांच्या बाजारांत तुला पाहिली अन् ..मंजू लहानपणीं आपण किती वेळा एकत्र खेळलों ग ! सांग—सांग—मंजू मी तुला कसा वाटतो ग ? जानबा पाटील काहीहि म्हणू देत, पण मी तुला कसा वाटतो ते सांग ना ?’

इतक्यांत ‘ राभ्या S S S’ अशी जानबांनीं नोकराला मारलेली हांक दोघानीं ऐकली. अन् मंजुळा घाबरून म्हणाली, ‘ जा ! जा तुम्ही ! नाहीं तर माझा न् तुमचा घात झालाच म्हणून समजा. जा. जा. माझ्या प्राणाची शपथ आहे तुम्हांला !’ असं म्हणून तिनें आपल्या धडधडत्या हृदयावर हात ठेवला.

अन् रायबा लगेच निघून गेला.

रायबा निघून गेल्यावर मंजुळेच्या मनावरचं ओझं कमी झालं खरं, पण तिच्या हृदयांत भावनाचा इतका हलकलोल माजला कीं जानबांना पहातांच तिनं त्यांना एकदम मिठी घातली व आवेगानं हाक मारली, 'बाबा !'

तिचं ते वागण जानबांना मोठं गमतीचं वाटलं. उन्हांनं तापलेल्या तिच्या चेहऱ्यावरून हात फिरवीत ते म्हणाले, 'पोरी, काय झालंया असं ? उन्हांमधी कशापायीं उभी व्हायलीयास ? चाल ! चाल झोपडीकड !'

पित्याच्या छातीवर विसावलेलं मस्तक तिनं हळूच वर उचललं अन् त्याच्या चेहऱ्याकडे निरखून पहात ती पुन्हा म्हणाली, 'बाबाSS !'

तिच्या त्या रडवेल्या न् असहाय उद्गाराचं जानबाना जास्तच नवल वाटलं अन् तिला घेऊन ते झोपडीकडे गेले....

X

X

X

ज्या दिवशी जानबाच्याकडे रायबानं पुन्हा एकदां मध्यस्थी करण्या- करिता माणूस पाठविला अन् ज्यावेळेस मंजुळेचाहि रायबाकडे कल अस- लेला दिसून आला, त्यावेळेस जानबांनी रागान सारे घर डोक्यावर घेतलं— सारी आमराई दणाणून सोडली अन् सारं आकाशपाताळ एक करून टाकलं.

'काय ! माझी पोर काय अशी वाटंवर पडलिया कीं मी तिला अशा ममईच्या मुसाफिराला देजं ! मर्दासारखा मरद असून शानी बाईलची मागणी कराया येतुंया ! माझ्या तोडीचा अन् माझ्या मानाचा जांवई मला पायजे. ममईला जाऊन शानी नाचतमाशे पहायचे अन् मग इकडे कष्ट कोन करील ? माझी एकुलती एक पोर ! माय नाही पोरीला म्हून जरा लाडानं न् लोभानं म्होटी व्होऊं दिली पन् ती पोरगी वी रडत बसलीया. 'मंजू ...कुठं गेली ही ! मंजू....?'

असं म्हणत ते घरभर तिला शोधू लागले. जानबा सहसा कधी रागावत नसत, पण रागावले म्हणजे सगळं घर गरजून टाकीत. म्हणूनच आतां सगळीं नोकरमाणसं घाबरून गेलीं. अन् मंजुळा ? धान्याच्या खोली-जवळ एका कोपऱ्यांत बसून ती मुसमुसून रडत होती. तिनं भितीला मान टेकली होती व हातांत तोंड झाकून ती रडत होती. तिचा चेहरा लाल झाला होता. रडून रडून डोळे सुजले होते. केस पार विस्कटून गेले होते अन् पदर अस्ताव्यस्त झाला होता.

आपल्या लाडक्या लेकीची ती अवस्था पाहून जानबाना अतिशय दुःख झालं. हळूच ते तिच्याजवळ जाऊन तिच्या पाठीवरून हात फिरवू लागले. मायेच्या त्या स्पर्शानं मंजुळेला जास्तच भडभडून आले अन् त्यांच्या कुशीत शिरून ती म्हणाली, 'बाबा माझी आई कुठं आहे हो ?'

तिच्या त्या प्रश्नानं जानबा एकदम चरकले. मंजू दहा वर्षांची असतांना तिची आई वारली. नवीन नवीन तिला आईची आठवण व्हायची, पण पुढे जानबांच्या मायेच्या उबाऱ्यांत ती आपल्या आईची आठवण विसरली. अत्यंत आनन्दाच्या काय किंवा दुःखाच्या काय—कोणत्याहि वेळीं तिला आपल्या पित्याची आठवण आधीं व्हायची अन् म्हणूनच आतां ह्या क्षणीं मंजुळें आपल्या आईची आठवण केलेली पहाताच जानबा एकदम चरकले. जें मी करूं शकत नाहीं ते तिची आई करूं शकली असती असं तिला वाटतंय कीं काय, ह्या विचारानं त्यांना पुरतंच ग्रासून टाकलं; त्यांच्या हृदयानं पड खाल्ती होती. पण मन ? छे ! ते वज्रापेक्षांहि कठोर होतं. त्यांच्या दृष्टीनं रायबासारख्या रंगेल तहणारीं मंजुळेची गांठ घाटून देणं म्हणजे तिच्या आयुष्याची नासाडी करण्यासारखंच होत !

कांहीं एक न बोलतां ते तेथून उठून गेले.

आठ दिवस जाले—पंधरा दिवस जाले—महिना जाला. पण जानबाच्या घरांतल वातावरण मात्र कृद्धच राहिलं. मंजुळ्या अजून आपल्या आयुष्याची पूर्ण कल्पना आली नाहीं अन् म्हणूनच ती आपला हट्ट चाड्ड ठेवीत आहे, अं जानबाना वाटत होतं. त्यांनीं तिला परोपरीनं सांगून पाहिल. रायबा रंगेल होता. गावांतून मुंबईला जातांना तो बरोबर पैसे घेऊन जात होता, अन् येतांना मोठ्या चैनीच्या वस्तू घेऊन येत होता. मळ्यात वापाबरोबर काम करीत नव्हता. आणखी काय पाहिजे? जानबाच्या विरोधाळा रायबाची ही नादानपणाची लक्षणं जास्त तीव्र बनवीत होती. पण ते खरं होतं काय ?

रायबा मुंबईला जात होता ते चैनीसाठीं नव्हे ! आपल्या मळ्यांतल्या रसदार फळांचा मुबईत खप व्हावा अशी त्याची इच्छा होती. सहा महिन्यांपासून त्याचा मुंबईसच एका दलालामार्फत सगळा व्यवहार होता. पण दलाली अन् लबाडी हातांत हात घाडून चालत होत्या. तो माणूस जास्त टक्के नफा आपल्या वांट्याला घेई व रायबाच्या हातावर ठराविक पैसे ठेवी. रायबाचं म्हणणं असं कीं दलाल ठेवण्यापेक्षां स्वतः देखरेख करून फळांची घाऊक विक्री करावी व जाण्यायेण्याचा खर्च बजा जातां बाकीचा सारा नफा आपला आपणच घ्यावा.

रायबा तरुण होता, पण रंगेल नसून हौशी होता. उधळ्या नसून जरा खर्चिक होता. पण जानबाचा गैरसमज ? तो केवळ ' जिवाची मुंबई ' करायलाच मुंबईला जातो असें त्यांचं म्हणणं—हा केवढा गैरसमज होता !

अन् ह्याभायींच मंजुळा रायबाची पत्नी होजं शकत नव्हती.

दिवस जात होते. लग्नाचे मोसम जवळ येत होते. पण जानबाच्या घरांत मात्र औदासीन्यच पसरलं होतं.

रायबाच्या मागच्या मेटीनतर पुन्हा मंजुळा त्याला मेटळी नव्हती. रायबा मात्र रोज आमराईकडे येऊन तिची वाट पहात होता.

एके दिवशीं घरांत बसून कंटाळा आला म्हणून मंजुळा मळ्यांत गेली. कुढत बसण्यापेक्षां आपल्या लेकीनं रोज मळ्यांत यात्र अशी जानबाची पण इच्छा होती. म्हणूनच तिला पाहून आनन्दून ते म्हणाले, 'अमं उगाच कां म्हून बसून ज्हायचया ? काईवी काम कर. चल ! काय कर-तीस बोल ! पपाया रचून टुतीस का गोफण मारतीस ?' 'धा, गोफणच धा बाबा ! पुष्कळ दिवसात मीं गोफण नाहीं फिरवली.' तिन गोफण घेतली अन् माचव्यावर उभी राहून फिरवायला सुरवात केली. चिमणीं पाखर फळांतल्या आपल्या चोची काढून घेऊन भीतीनं उडून जाऊ लागलीं.

भर दुपारची वेळ ! सगळीं फडे शान्त होत अगदीं ! त्यामुळे गोफणीं-तल्या दगडाचा गुं S S S घू S S S असा आवाज मोठा चमत्कारिक वाटत होता. पण त्या आवाजांनंच मळ्याच्या बाहेर कोपण्यांतल्या एका झाडाखालीं विसांत्रलेला रायबा एकदम ताडकून उठून बसला अन् त्यानं माचव्याकडे पाहिलं.

मंजुळा त्याला पाठमोरी दिसत होती. ह्या एक महिन्यांत ती बरीच कृश झालेली दिसत होती. तिनं पदर पुढें खोंचला होना आणि तिची केशरचना नेहमीं प्रमाणें व्यवस्थित नव्हती.

त्यानं तिला पाठमोरी डोळे भरून पाहिली, पण त्याच्या तृषित नेत्रांचं समाधान झालं नाहीं. तिला सामोरा जाऊन तिच्याशीं दोन शब्द बोळण्याची इच्छा इतकी उकट झाली कीं तो उठून चालायलाच लागला.

गोफणींतून दगड उडत होते. रायबा तिच्या अधिकाधिक जवळ येत होता. पन्नास एक पावलांच अंतर उरले असेल नसेल, तो तिला उक्तेन ' मंजुळा ' हांक मारणार होता. ओठ हल्ले देखील; पण ओठांतून ती अक्षरं बाहेर पडण्याऐवजी ' अयाई S S ! ' असा आर्त स्वर बाहेर पडला.

तो आर्त स्वर ऐकून मंजुळेची गोफण धांवली. तिन पाहिल-तिचा प्रियस्वर एका हातातं डोळा झांकीत कोलमडून खाली पडत होता !

तिला क्षणभर चक्रर आल्यासारखी वाटली; पण तिनं स्वतःला सावरलं अन् माचण्यावरून उडी मारून बापाला हाक मारीत ती रायबाकडे धांवली.

जानबा पाटीलहि धांवत आले. त्यांना एकदर प्रकारची एकदम कल्पना आली. झटकन् त्यांनी रायबाचं मस्तक आपल्या मांडीवर घेतल व आपल्या फेट्याच्या सोग्यानं ते बारा घाटू लागले. रामा गडी पाणी आणायला धांवला व मंजुळा आपल्या पदरान त्याच्या डोळ्यावाटे गळगारी रक्ताची धार टिपून घेऊं लागली.

तिनं आपले हृदके आवरून धरले, अश्रू थोपवून धरले; नव्हे एवढंच पण हृदयांत प्रबळ झालेल्या अनेक भावना हृदयाची कोडी फोडून बाहेर येण्यासाठी धडपडत होत्या—त्यांनाहि तिनं थोपवून धरलं.

x

x

x

रायबा जेव्हां सुद्धीवर आला त्यावेळेस त्याच्या डोळ्यावर कसली तरी पट्टी बांधली असं त्याला दिसून आलं. शहरचा डॉक्टर नुकताच परत गेला होता. रायबाला मधूनमधून गळानी येत होती. मंजुळा त्याच्याजवळ बसली होती व जानबा पाटील रायबाच्या बापाची वाट पाहत होते.

गाडीतून रायबाचे वडील उतरतांच त्यांना एकदम हुंदका आला व उपरण्यानं त्यांनीं आपले डोळे पुसले. एवढा मोठा कर्तासवरता मुलगा डोळ्यानं अधू व्हावा हे दुःख त्यांना फार मोठं होतं. तो मुवईस जायचा तेवढा विरहहि त्यांना सहन व्हायचा नाही. ते मोठमोठ्यानं हुंदके देत त्याचं गुणवर्णन करूं लागले—

‘ कुठय् माझा रायबा ? मला पाहूं द्या—’

‘ नग, नग. थांबा थोडे. आतांच डाक्टर येऊन गेलाया ! जराशी झोप लागलीया रायबास्ती ! थांबा वाईच ! ’

इकडे रायबाच्या खोलीत मंजुळा रायबाचे पाय अश्रुनी न्हाणून विचारित होती, ‘ मला माफ करा. हो म्हणा, र ग क्षमा करा.’

अन् रायबा म्हणत होता, ‘ हाय ! माझा डोळा ! मंजू ! मजू ! तुझ्या प्रीतीनं माझ्या डोळ्याचं दान करवून घेतलं ना शेवटीं ? आतां तरी तूं माझी होशील का ? छे, छे. ! पण आता ते कसं शक्य आहे ? ’

‘ रायबा, मला लागेल ती सजा द्या ! पण मला क्षमा करा ! ‘ हो ’ म्हणा ! ‘ हो ’ म्हणा ! ’ असं म्हणून विकलतेनं मंजुळेंनं आपलं मस्तक त्याच्या पायांवर टेकलं.

‘ हो मंजू ! पण तूं माझी होशील ना ? ’

मंजुळेंनं उत्तर देण्याऐवजी दाराकडे पाहिलं. जानबा अन् त्यांच्या पाठोपाठ रायबाचे वडिल येत होते. जानबाच्या मनांतली संशयाची मेघपटलं नाहीशी झाली होती, प्रसन्नतेनं ते म्हणाले, ‘ व्हय ! व्हय ! रायबा, पाटील आमच्या पोरीचा अग्राध तर लई मोठा हाय पन आपुन तो पोटांत घाला अन् तिला पदरांत घ्या.’

लग्न लागलं. हळद किटली. अन् पहिल्या भेटांत रायबा म्हणाला,
मंजुळे, माझा डोळा गेला, पण मी तुला पहिल्यासारखाच आवडतो ना ?

बाजतच पण धीटपणानं मंजुळा म्हणाली, ' हे काय विचारणं ?
तुमचा डोळा सुन्दर होता, पण त्यापेक्षां तुमचं हृदय सुन्दर आहे. ते
मला जन्मभर वेड लावील.'

निरतिशय आनन्दानं रायबानं आपला हात पुढे केला अन् मंजुळेची
बोट त्याच्या बोटांत नकळत गुंफली गेली !!

—“ यशवन्त”, मे १९४९

ते दोन निळे बंगले !

युनिव्हर्सिटीच्या डावीकडच्या पोर्चमधून रोशन ज्या वेळेस बाहेर पडली त्या वेळेस तिच्या चेहऱ्यावर आनन्दाचं साम्राज्य पसरलं होतं. गडबडीनंच ती ठेडीजल्हूममध्ये शिरली; इकडे तिकडे विस्कळीतपणाने सरकावलेल्या खुर्यांमधून वाट काढीत ती कोपऱ्यातल्या पुस्तकांच्या शेल्फजवळ जाऊन आपली पुस्तकं पाहू लागलीं. खालच्या खणांतील पुस्तकं तिने काढून घेऊन आपली पर्स उघडली, चेहरा नीट न्याहाळून पाहिला, केस नीट-नेटके केले अन् कट् असा चाप दावीत पर्स बंद केली. उजवीकडच्या कोपऱ्यांतल्या टेबलावर बसून नीला घारपुरे अन् जहानआरा याचा कसला तरी वाद अगदी रंगांत आला होता. पुस्तकं अन् पर्स घेऊन रोशन त्याच्याजवळ आली अन् कांही एक न बोलतां तिनं टेबलावरचा विजेचा पंखा सुल्लं केला. ते पाहून नीला एकदम म्हणाली “ हे ग काय रोशन ? ”

“ अग तुमची डोक्यां बरीच गरम झालेलीं दिसताहेत म्हणून जरा शात राहण्यासाठीं ... ” रोशन असं म्हणत असतांनाच जहानआरानं उसन्या रोपानं डोळे एवढे मोठे केले. मिस्किलपणानं हसत रोशन दारा-पार्शी आली. केवळ कॉलेजमधील ‘जमान्या’च्या तैनातिसाठीं ठेवलेली सरकारी मोलकरीण स्कीना रोशनला पाहून पुढं आली अन् आपली

लालभडक दंतपक्ति विचकून तिनं तिच्या 'कुर्निसात' केला, त्याचा स्वीकार करून रोशन आपल्या निळ्या गाडीच्या रोखानं जात असतांनाच हुसेन शोफर सामोरा आला. अन् तिच्या हातांतलीं पुस्तकं घेऊन त्यानं लगबगीनं गाडीचं दार उघडलं- गाडींत बसल्यावर ती म्हणाली, " हुसेन ! "

" जी, सरकार ! "

" कुळ नहीं, जल्दी करो. " ती म्हणत असतानाच तिच्या मनांत नाना प्रकारचे विचार येत होते. सुलभेला सांगायची ती आनंददायक बातमी तिला केव्हां एकदां मागेन असं तिला झाल होतं म्हणूनच युनिव्हर्सिटी-पासून बंजारा हिल्सपर्यंतचें अंतर तिला अनेक योजनाइतकं दूर बाटलं. सुलभेचा बंगला येताच ती हुसेनला म्हणाली, " थांबव इथंच. अन् गाडी घेऊन जा तू ! अम्माजानला साग मी सुलुकडे आहे. येतेच थोड्या वेळांत ! "

" जी सरकार ! " हुसेननं पुनः मान हलविली.

ती चटकन गाडींतून उतरली. रोशनच्या गाडीचा आवाज ऐकतांच आळसावलेली सुलभा आपले विस्कटलेले केस सावरीत बाहेर आली. तिला पाहून रोशननं एकदम हात पसरून आनंदानं हांक मारली, 'सुद्ध !'

अन् यावर सुद्धनं गंभीर चेहरा करून म्हटलं, ' जी सरकार ! ' हुसेन शोफरची इतक्या वेमाद्रमपणानं सुद्धनं केलेली नकळ पाहून रोशन मन-मुरादपणान हंसत आंत आली अन् तिचे दोन्ही खांदे धरून विचारलं, " अब कैसा है तेरा मिजाज ? "

" बहोत अच्छा, शुक्रिया, " रोशनच्या खांधावरून निसटलेल्या तिच्या रेशमी साडीचा पदर नीट करीत सुलभा म्हणाली, " पण आज आपली स्वारी फार आनंदात दिसत आहे. होय ना ? "

“ उऽऽहूं! आम्ही नाही सांगणार ! ”

“ कां? मी आज कॉलेजला आले नाही म्हणून होय? असं काय? सांग ना लवकर ! ”

“ सांगू ? ” रोशननं आपल्या कमानदार भुवया उंचावत विचारलं “ पण काय काय देशील तूं मला ? एक सिनेमा; प्लाझाला ‘ साँग ऑफ बन्डिट ’ लागलाय ! बोल, दाखवशील कां ? ”

“ हो, हो बाई ! दाखवीन, झालं ! ”

“ ऐक तर मग ! आपली परीक्षा लांबली ! ”

“ खरंच ? अन् किती दिवस ? ” सुद्धचे डोळे आनंदाने विस्फारले गेले.

“ एक महिना ! तुला केव्हा सांगेन असं मला झालं होतं. शेवटी राह-यलंच नाही मला ! अन् मग शेवटचा ‘ मिल्टन ’ बुडवून तुला मी सांगायला लवकर आले बघ ! ”

सुलमेच्या कोमेजून गेलेल्या चेहऱ्यावर हास्याच्या कळ्या उमलल्या. तिला आनंद झाला तो दोन गोष्टींनी—एक तर परीक्षा लांबली म्हणून अन् दुसरं म्हणजे रोशनला आपल्याविषयी वाटत असलेला गाढ स्नेह पाहून !....

“ बंजारा हिल्स ” हें हैद्राबादेत कुबेराचें वसतिस्थान ! बडे बडे डॉक्टर, सरकारी अधिकारी, फावड्यानें पैसा उपसणारे गुजराथी बनिये अन् हैद्राबादेच्या वैभवाचे नरशिरोमणि असे मोठमोठे नबाब लोक अशा लोकांचे राजशाही बंगले ताठ्यानं अन् थाटानं इथं उभे होते. तेथें येथील स्त्री पुण्यांच्या पायांना बागेतून हिंडतांना धरती मातेची जे कांहीं अप्रत्यक्ष स्पर्श होईल तेवढाच ! गाडीशिवाय येथील लोकांचें पाऊळ हालत नव्हतं !

सकाळपासून गॅरेजमधून निघणाऱ्या अन् शहराकडे जाणाऱ्या एकाहून एक सुंदर अन् डौलदार गाड्या पाहिल्या की वाटे....प्रत्येक बंगल्यांतील तरुणीप्रमाणेच यांच्यातहि सौंदर्याची अन् चपळतेची चुरस लागली आहे की काय.... ! हैद्राबादेतील लोकवस्तीच्या सान्या साजशृंगाराचा मुकुटमणी म्हणजेच ही अलका नगरी !

—अशा ह्या नगरीत पश्चिमेकडे तोंड करून उमे असलेले निळ्या रंगाचे दोन बंगले किंचित्काल बघितल्यावांचून कुणाचे पाऊल पुढें पडत नसे. अगदी शेजारी शेजारी उमे असलेले ते दोन बंगले एका अतिशय श्रीमंत नवाबानं आपल्या दोन मुलींसाठी बांधले होते. त्यांचा रंग, बांधण्याची पद्धत, पुढचा देखावा, समोरची बाग—सगळं सारखं होतं अगदी ! त्याच्या दोन मुलींसाठी बांधलेले हे बंगले ! पण दुर्दैवानें त्या दोघीहि कालवश झाल्या अन् नवाबसाहेबांनी ते दोन्ही बंगले शोकातिशयानें विकून टाकले. त्यापैकी एकाचे मालक एक मुसलमान एंजिनियर होते अन् पळिकडचा बंगला एका हिंदू डॉक्टरनं घेतला होता. एंजिनियर सिराजउद्दिन अन् डॉ. पुरोहित ह्यांचा स्नेह आज चार वर्षांपासूनचा होता.

x

x

x

बरोबर चार वर्षापूर्वी .

बाहेरची घंटा वाजतांच पुढच्याच दालनांत असलेली सुलभा पुढें झाली. शेजारच्या बंगल्यांतील नोकर अबदुल्ला तिला 'कुर्निसात' करून म्हणाला, 'डॉक्टरसाहेब आहेत घरांत ?' तेवढ्यात सुद्धचे 'पपा' बाहेर आले त्यांना अबदुल्लानं 'आदाब' केला अन् एंजिनियर साहेबांची मोठी मुलगी आजारी असल्याचं सांगितलं अन् शक्य तो लवकर येण्याची विनंती करून तो निघून गेला,

डॉक्टरसाहेब सिराजउदीनच्या बंगल्यावर गेठे त्या वेळेस त्यांना सामोरा जाण्यासाठी एकादा नोकर उभा नव्हता, तर स्वतः सिराजउदीनच बाहेर होते. त्याचं इतकं नम्र व अगत्यशील वागणं पाहून डॉक्टरांनासुद्धां वाटलं की हे मुसलमानी रक्त इतकं थंड कसं? त्यांच्या मुलीची प्रकृति तपासून व 'प्रिस्क्रिप्शन्' लिहून थोड्या वेळानं ते निवून गेठे.

अन् ही गोष्ट सुलभेला कळतांच तिनें रोशनला भेटण्याचा विचार केला व तो अमलांत आणलाही !

रोशनच्या खोलींत तिच्या आईबरोबर सुलभा आली त्यावेळेस ती डोळे मिटून उजव्या कुशीवर निजली होती. तिचा उजवा हात तिच्या मस्तकाखाली होता. मस्तकाच्या भारानं दाबला गेलेला तिचा बाहू अन् त्या दोहोंच्या भारानं दाबली गेलेली सावरीच्या कापशाची पांढरी शुभ्र उशी यांत अधिक गौरवर्ण कशाचा असा मनाला संभ्रम पडत होता. तिचे डालभडक ओठ तिनें घट्ट मिटून घेतल्यासारखे दिसत होते अन् जोरानं श्वास घेतांना तिच्या गळ्यापार्शी जी एक बारीक खळगी पडत होती ती फारच मनोरम दिसत होती.

“बेटी !” तिच्या आईनें प्रेमळपणें हांक मारली.

“अम्माजान—!” डोळे अर्धवट उघडीत रोशननें प्रत्युत्तर दिलं.

“बेटी वर बव तर खर ! एक नवीन मैत्रीण तुला पाहायला आली आहे !”

“कोग तुम्ही ? कशाला तसरी घेत रीत माझ्यासाठी !” कुशीवरून सरळ होत रोशन म्हणाली.

“छे: छे: तसरीची गोष्ट कमली ? तुम्हांला लवकर बरं वाटो म्हणजे झालं” अस म्हणून तिच्या अंगावरचा रंग सुलभेनें नीट केटा.

“ खरंच, ह्या दुखण्याचे आभारच मानले पाहिजेत मला ! त्यामुळे तरी तुमच्याशी ओळख झाली. सुलभेचा हात रोशनच्या हातांत होता अन् रोशनच्या क्षीण नेत्रनिरांजनांत प्रेमळतेच्या स्निग्ध ज्योति तेवत होत्या.

अन् काय आश्चर्य ! थोड्याच वेळात त्या मैत्रिणी बनल्या

बरोबर चार वर्षे झाली त्या गोष्टीला ! तेव्हापासून रोशन अन् सुलभा ह्यांच्या घरातील स्नेह वाढत गेला होता. त्या तर अगदीं जिवाभावाच्या मैत्रिणी झाल्या होत्या. दोघीमध्ये कसलंही गुपित नव्हत अन् म्हणूनच रोशननं मिल्टनचा तास बुडवून परीक्षा लाबल्याची बातमी सुलभेला सांगताच त्यांच्या पाठीमागच्या आतुरतेची कल्पना येऊन तिला विलक्षण आनंद झाला .

“परीक्षा लांबली हे खरं ग, पण कशासाठीं लांबली हे तर सांग ना ?”

“तें कोण जाणे बार्ड. मी नोटीस वाचली, पण त्यांत कारण नव्हतं दिलं जाऊं दे, आपल्याला काय—परीक्षा लांबली हे छान झालं ! अन् तूं मला पिकचर दाखवणार हे तर फार छान ! मग कवीं नेणार तूं मला !” रोशननं लाडिकपणें विचारलं.

“तूं सांगशील तेव्हां—उद्यां—परवां केव्हांही !”

“बरं तर मग उद्यां कॉलेज सुटल्यावर ५ वाजतां ! ठरलं हं ! आतां जाऊ दे मला ! अम्माजान माझी वाट पहात असेल. जाऊं मी ?”

दुसरे दिवशीं युनिव्हर्सिटींत गेल्यावर सुलभेन ऑफिसमध्ये जाऊन सहज बोलतां बोलतां म्हणून परिक्षेची चौकशी केली पण परीक्षा लांबल्याची नोटीसच तिला नुसती वाचायला मिळाली. लायब्रेरीयनकडून मात्र

खाजगी रीतीने तिला कारण समजलं. अन् ते ऐकून तिला भयंकर संताप आला .. कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांना ह्यापुढे रोज लष्करी शिक्षण देण्यांत येणार होतं—त्यापार्यां जास्त वेळ खर्च होणार होता अन् म्हणून परीक्षा लांबल्या होत्या....त्यांना अशा प्रकारे देण्यांत येणाऱ्या लष्करी शिक्षणाचा उपयोग....ही कल्पना मनांत येतांच सुलभेच्या डोळ्यांसमोर संस्थानच्या सर-हद्दीवर होणारीं अत्याचारीं दृश्यं दिसूं लागलीं.

दुसऱ्या तास नंतरच्या सुट्टीन ती लेडीन रूमच्या कोपऱ्यांत त्या खुर्चीवर एकटीच विचारमग्न स्थितीत बसली असतांना रोशन म्हणाली, “ येणार ना आज चारच्या शोला ? ”

“ अंSS ? काय म्हणालीस ? ”

“ हे काय झोपेत आहेस की काय ? मी विचारते की दाखवणार ना आज पिकचर आम्हाला ? ”

“ पिकचर ? हो दाखवीन. पण परीक्षा लांबली म्हणून नाही तर तुला केवळ कवूल केलं होतं म्हणून ! ”

“ कां ? परीक्षा लांबल्याचा तुला नाही कां आनंद झाला ? ”

“ नाही ! ”

“ नाही ? कारण ? ”

“ कारण त्या पाठीमागचा हेतू ! रोशन मला सांगत नाही. कसं सांगू मी ? तुलासुद्धां हे कळल्यावर त्वेष येईल ! कुणाहि सद्सद्बुद्धि असणाऱ्या माणसाला चीड आणणारीच गोष्ट आहे ती ! इकडे ये अशी ! ” ... रोशन तिच्याजवळ गेली अन् सुद्धनं हक्कंच सांगितलेली ती गोष्ट ऐकून ती सुन्न झाली !

“ असं करून काय मिळणार आहे त्यांना ? आपल्या पायावर आपल्याच हातानं दगड पाडून घेण्यासारखं आहे हे ! ” उद्वेगानं रोशन म्हणाली. ठण....ठण. ..ठण घंटा झाली अन् दोघीहि क्लासकडे वळल्या.

X

X

X

यानंतर दोनचार दिवसांची गोष्ट ! बुधवार होता त्या दिवशी ! शाळेतून अवेळीच परत आलेल्या आपल्या बहिणीला पाहतांच उन्हांत केस वाळवीत असलेली रोशन म्हणाली, ‘ हें ग काय मेहेर, आज तूं लवकर करा आलीस ? ’

मेहेरनं आपल्या अंगाभोंवताली एक गिरकी मारली व आनन्दून ती म्हणाली, “ दिदि, आज आम्हांला सुट्टी ! ’ आज आपल्या संस्थानच्या स्वयंसेवकांची मोठी गिरवणूक निघणार आहे म्हणे ! ” रोशनच्या कमरेला विळखा घालीत ती पुढें म्हणाली, “ दिदी, आतांशीं कशासाठीं ग ह्या गिरवणूकी निघताहेत नेहमी ? ”

तिला कुरवाळीत रोशन म्हणली, “ तूं लहान आहेस पोरी अजून ! जा, खेळ जा ! ”

घडलेल्या अन् घडत असणाऱ्या गोष्टी पाडून रोशन विचार करीत होती. आतां ह्यापुढें होणार तरी काय ? अशा विचित्र मनःस्थितीतच दिवस चालले होते. त्या दिवशीं शुक्रवार असल्यामुळे सगळ्यांना सुट्टी होती दुपारी साडेबारा वाजतां रोशनच्या घरीं सगळीजण जेवत होती. मेहेरचे गमतीचे गोड बोल ऐकून सगळ्यांना हसूं येत होतं इतक्यांत रोशनच्या गळ्यानं सुलभेनं बोलावल्याची वार्दी दिली. फ्लट सॅलडचे कसेबसे चार चमचे तिनं घेतले व लवकर उठल्याबद्दल दिलगिरी दर्शवीत ती भरकन् सुट्टकडे आली देखील ?

सुद्ध त्यावेळेस तिच्या निजण्याच्या खोलीत पळगावर पाठमोरी बसली होती. तिला पहाताच रोशन एकदम म्हणाली. “काय ग सुद्ध! कशाला बोटावळस मला ?”

सुलभा गप्पच होती ! तिने मान वळवून बघीतले देखील नाही. हें पाहून रोशनला आश्चर्य वाटले. पायांतल्या मग्नमली सपाता काढून टाकून चटकन् ती सुलभेजवळ पळगावर बसली व मायेने तिच्या पाठीवरून हात फिरवीत म्हणाली, “काय झाले सुद्ध ?” तरीहि सुद्ध गप्पच !

तिची हनुवटी वर उचलीत रोशन म्हणाली, “असं काय करतेस ! सांग ना ! माझ्या आनंदांत मी तुला भागीदारीण करावं अन् तुझ्या दुःखात माव तू मला दूर लोटावंस हीच का आपली मैत्री ? माझ्यावर कां रागावलीस एवढी ?”

“राग. कुणावर रागवावं हेंच मला समजत नाही रोशन !” असं म्हणून सुलभा रोशनच्या कुशीत मस्तक लपवून हुंदके देऊं लागली. सुलभेचे हुंदके ऐकून वत्सलबाई तिची आई-पण तिथं आल्या अन् डोळे पुसू लागल्या. रोशन मात्र ह्या साऱ्या प्रकारानं पुरतीच गांगरून गेली. चाचरत ती म्हणाली. “चाची, काय प्रकार आहे ? लवकर सांग ना !”

जवळच पडलेल्या लिफाफ्यातील तार सुलभेने रोशनला वाचायला दिली. “प्रो. रमेशना दवाखान्यात दाखल केलंय. ताबडतोब निघा.” प्रश्नार्थक मुद्रेने तिने सुलभेकडे पाहिले अन् सुद्धने जेव्हां तिला कसंबसं समजावून सांगितलं तेव्हां तिला धक्काच बसला !

x

x

x

वरंगलच्या कॉलेजमध्ये प्रोफेसर असलेला सुलभेचा मोठा भाऊ रमेश झाला गुंडांच्या भयंकर दुखापती झाल्या होत्या. गुडघ्यावर लाठीचा तडाखा

इतक्या जोरानं बसला होता कीं तो पाय कायमचाच जायबंदी होतोय कीं काय अशी शंका उत्पन्न होत होती. व्यक्तिशः रमेशवर हल्ला झाला नव्हता, पण काहीं संशयित लोकावर झालेल्या हल्ल्यांत तो सांपडला होता. आणखी सहा महिन्यांनीच टोरोटो युनिव्हर्सिटीची पदवी परीक्षा देण्यासाठी तो परदेशांत जाणार होता. त्याच्यावर ओढावलेला हा दुर्धर प्रसंग पाहून त्या मायालेकीचे धैर्य पार गळून गेलं होतं.

‘पण ह्या प्रक्षोभाचं कारण तरी काय ?’ रोशन म्हणाली.

‘रोशन सत्तेला शहाणपण अन् प्रक्षोभाला कारण कधीच नसतं’

‘केवढे अत्याचार हे ! ह्यांचा शेवट तरी काय होणार ? तुझ्या भाभी तर दुःखानं अन् संकटानं खचून गेल्या असतील.’ रोशनच्या डोळ्यांतून टपटप अश्रू ओघळूं लागले.

‘नको रोशन, तूं वाईट वाटून घेऊं नकोस !’

‘तुला तोंड दाखवायची ही लाज वाटते मला. सुद्ध !’

‘वेडी कुठली ! असं बोद्ध नकोस. ह्या गोष्टीला तूं किंवा इतर कोणी व्यक्तिशः असं जबाबदार नाहीं....पपा आज दुपारच्या प्लेननं वरंगलला जातीळ. रमेशला आणतां आलं तर येऊन वेतील, नाहीतर एकट्या बहिनीच येतील. अन् मग आम्ही सारीं....आम्ही सारीं पुण्याला जाऊं. रोशन लहानपणापासून राहिलेल्या गांवांतून संकटकाळीं दूर जातांना मनाला किती क्लेश होतात ग ! आपलं घर, आपलं कॉलेज, आपल्या मैत्रिणी.....आपले जिवाचे सारे लागेबांधे सोडून जाताना होणारं दुःख....’

सुलभेचे पुढचे शब्द रोशनला आलेल्या हुंदक्यांत तसेंच राहून गेले.

रोशन अन् सुलभा ? दोषींचे समाज वाटेल ती कृत्य करोत ! पण त्यांच्यातील मैत्री मात्र अखंड होती. तिला कशाचाच संपर्क लागत नव्हता. अन् म्हणूनच पुण्याला आल्यावर सुलभेनं रोशनला पत्र लिहिलं होतं अन् रोशननंही तिला उलट उत्तर पाठवून आपला समाचार कळवला होता. यानंतर मात्र सुलभेनं दोन तीन पत्रं पाठवूनही रोशनचं कांहींच पत्र नव्हतं. रोज पोस्टमनची वाट पहात व रोज निराशा पदरीं घेत तिंनं अतिशय खिन्न मनःस्थितींत पंधरा दिवस काढले. पंधरा दिवसांनंतर लखनौच्या पत्यावरून सुलभेला तिचं चिरशालित पत्र मिळालं अन् तें वाचतांच मात ती सुन्न झाली.

x

x

x

रोशननं लिहिलं होतं....

“मेहबूब मंसिल”

स्टेशन रोड,

लखनौ

प्रिय सुद्ध !

फार दिवसांनी तुला पत्र लिहित आहे. याचा अर्थ असा नव्हे कीं मला तुझी आठवण होत नव्हती ! तुझी आठवण रोज काय पण क्षणा-क्षणाला होत होती मला ! अन् तरीहि मी तुला पत्र लिहिलं नाहीं कारण.... कारण मला होणारं दुःख इतकं मोठं आहे कीं तें डोळ्यावाटे उतरतं पण लेखणीवाटे गत्र उतरत नाहीं.

सुद्ध , लखनौला माझ्या चुलतभावाचं लग्न होतं. खरे म्हणजे प्रवास धोक्याचा म्हणून अब्बाजान नकोच म्हणत होते. पण अब्बाजानच्या मनाचा द्विमोड त्यांना करतां आला नाहीं.

आम्हीं निघालों रात्रीच्याच गाडीनं ! साधारण तीन-चार तास कांहीं झाले नाहीत; रात्र बरीच झाली होती. अन् कुठल्याशा एका लहान स्टेशनवर सूटबूट घातलेले चार इसम आमच्या सेकंडच्या डब्यांत चढले. त्यांना पहातांच माझ्या छातींत कां कोण जाणे पण एकदम धस्स झालं अगदी ! ते हिंदू होते कीं मुसलमान होते हें ओळखतां आलं नाही. गाडी सुरू झाल्यावर ते म्हणाले; “ आम्हांला मदत हवी आहे. ”

“ कशासाठी ? ” अब्बाजाननीं विचारलं.

“ सत्कार्य संघटनेसाठी ! ”

“ जं ! मी कुठल्याच संघटनेला मदत करणार नाही ! ” अब्बाजान ठासून म्हणाले.

“ करणार नाही ? करावी लागेल ! ” असं म्हणून त्यापैकीं एकानं शिटी वाजवली अन् इतका वेळ दारापारीं असलेले दोघेजण यांच्या मदतीला आले.

क्षणभर काय होतंय तेही कळेना ! त्यांनीं अब्बाजानला खूप मारलं अन् त्यांची दृष्टी माझ्याकडे वळली. अब्बांनीं खूप प्रयत्न केला. पण त्या नराधमांनीं त्यांच्या रोखानं पाणी पिण्याचा ग्लास फेकून मारला. अन् घाबरून अब्बांना बिलगून उभ्या असलेल्या मेहेरच्या छातींत धाडकनू तो लागला. मेहेर खाली पडली....आम्ही तिच्याजवळ आलों अन् तेवढ्या वेळांत त्या लोकांनीं आमच्याजवळचे सारं लुटून घेतलं....छातींत बसलेल्या तडाख्यानं मेहेरची हृदयक्रिया बंद पडली.. .

सुद्ध ! पैसा पुन्हां मिळवतां येईल....पण आमची गेलेली मेहेर ... ?

ती कधी तरी परत येईल का ग ? सुद्ध, लहानपणापासून फूल पांखरा-सारखं आयुष्य गेलं माझं ! दुःख असं माहीतच नाही मला ! त्यामुळें

आतां बसलेल्या ह्या धक्क्यांन मी पुरतीच खचून गेलें आहे. क्षणोक्षणीं तुझी आठवण येते. सुद्ध तूं माझी बहीण का ग झाली नाहीस ? खरंच वेगळ्या जातीचे अन् वेगळ्या समाजाचे घटक असूनहि आपल्यांतली ही ओढ किती विलक्षण आहे नाही ? त्यात काहीतरी दिव्यत्वच आहे खास ! यापेक्षां जास्त काय लिहूं ?

अम्माजान शोकानं वेडी झालीय् नुसती ! अब्बांना काय करावं सुचत नाही. पोलिस तपास चांद्र आहे. आम्ही आमच्या काकांच्याकडे आहोंत सध्यां ! तुझी भेट होणं तर अशक्य आहे पण पत्र तरी पाठवशील ना ?

रमेश भाईची प्रकृति कशी आहे ? पपाना अन् चार्चीना माझी आठवण करून दे. चार्चीना मेहेरचा किती लळा होता ग ! त्यांना किती दुःख होईल हें वाचून ! पण नकोच आतां जास्ती—पुरे करते.

तुझीच

“रोशन”

×

×

×

हैद्राबादेच्या कुबेरनगरींतील ते दोन निळे बंगले....! त्यांना तळहाता-एवढी मोठी कुलुपें लागली आहेत. बागेंत सगळीकडे पाला पाचोळा पडला आहे. अन् नोकरांनीं पाणी न घातल्यामुळें सुकलेल्या फुलझाडांवरचीं फुलं माना टाकून आपल दुःख व्यक्त करीत आहेत !

गु ल श न

“ गुलशन ! प्यारी गुलशन !! ”

हुसेनसागराच्या समोर एका प्रासादतुल्य बंगल्यांत कठड्याला रेडून गुलशन बागेतील पांढऱ्या शुभ्र कबुतरांच्या थव्याकडे पहात होती. गुलशन म्हणजे फूल ! अन् या नांवाची सार्थकता तिचा मुखचंद्र पूर्णपणे दाखवीत होता. तिच्या नेत्रांतली नीलकमलं, गालांवरचे गुलाब, दांतांच्या कुंदकळ्या अन् पारिजातकासारखी नाजुकता पाहूनच आज चार महिन्यांपूर्वी नवाब-साहेब अगदीं हवालदिल झाले होते.

“ इस तरफ देख गुलशन, ” असें म्हणत नवाबसाहेबांनीं तिची हनुवटी आपल्याकडे वळवली. अन् सुकुमार गुलशनच्या नेत्रद्वयांत एका सुस्वरूप अन् धिप्पाड तरुणाची मूर्ति सामावून गेली. पुरुषाचा पराक्रम अन् तळणीचे सौंदर्य याचीं दोन प्रतीकेंच जणूं कांहीं ! भगवान् सहस्ररश्मीला सुद्धां हे नाजुकसें पारिजातकाचे फूल कोमेजून जाईल अशी भीति वाटली कीं काय कोण जाणे ! त्याचे किरणदूत हळूच चोरपावलांनीं पळून गेले अन् गुलशनच्या गालांवरचा रक्तिमा मात्र निरभ्र आकाशावर प्रतिबिंबित झाला. आपले निळसर डोळे त्या तरुणावर रोंखून धरीत स्मित वदनाने गुलशन म्हणाली, “ जी सरकार, फर्माइये आपका हुकूम ! ”

जिना उतरून हळू हळू दोघेंहि बागेंतल्या कारंजापारीं येउन बसलीं अन् लबाड चंद्र त्यांचीं गोड प्रेम—कूजनं ऐकूं लागला.

कारंजांतून उडणाऱ्या पाण्याच्या फत्राऱ्याकडे बघत नबाबसाहेब म्हणाले, “ गुलशन, आज चार महिने झाले ! बरोबर चार महिने ! ह्याच वेळेस तूं माझ्या आयुष्यांत आलीस. आठवंतं तुला ? अन् ह्याच दिवशीं मी आपल्या या संस्थानच्या सेनासंघटनेचा एक पुढारी झालों. प्यारी, त्या दिवशीं सकाळीं झालेल्या सभेंत मी आपल्या संघटनेसाठी दहा हजार रुपयांची देणगी दिली. अम्माजान माझ्या खर्चिक स्वभावावर नाराजच झाली जरा. ..पण.. .पण संध्याकाळीं ह्याच वेळेस तुझ्या ह्या नेत्राकडे पाहिल्यावर मला वाटले कीं, हे दोन नीलमणी इतके मौल्यवान आहेत कीं, त्यावरून धनशैलतच काय, पण सारी जान कुर्बान करून टाकावी !....” नबाबसाहेब थोडा वेळ गुलशनच्या मेदी लावलेल्या बोटांकडे पहात राहिले. आकाशांतून होणारी चंद्रकिरणांची बरसात, समोरच्या कारंजांतून उडणाऱ्या शीत जलांचे तुषारकण अन् प्रियकराच्या प्रणयी बोलांचें मादक सिंचन गुलशनला सुखवीत होतें. तिचीं लांबसडक बोटे आपल्या हातांनीं कुरवाळून ते म्हणाले, “ त्या वेळेस मला वाटलं अन् अजूनहि वाटतें कीं, सारं सार—हा बगला, हा बगीचा, ही दौलत—सारं झुगारून घावं अन् एकाद्या केतकीच्या वनांत सुवासानं मत्त होऊन नू तुझ्या सौंदर्यानें धुंद होऊन सारं आयुष्य कंठाव—मी अन् गुलशन ! गुलशन अन् मी ! पण या अल्ला ! मी पुरता बांधला गेलोय् आतां ! प्यारी, आपल्या सेनेचं पुढारीपण मी स्वीकारलं. आतां मला इथंच रहावं लागणार ! पण तूं लक्षांत ठेव—आपल्या सेनेसाठीं मी जितका त्याग करायला तयार आडे तितकाच माझ्या सखीच्या सुखासाठी करीन.....”

असं म्हणून नबाबसाहेब हळूच खाली वाकले अन् चंद्र ढगाआड लपला.

रात्रीचं रुचकर अन् स्वादिष्ट जेवण झाल्यावर छप्परी पळंगावर परांच्या शय्येवर गुलशनचा देह विसांवला. दासीने येऊन तिच्या पळंगाची गुलाबी मच्छरदाणी खाली सोडली. उशाशीं जाईच्या कळ्या ठेवल्या अन् खिडकीचा जाळीचा पडदा किंचित्सा बाजूला सरकविला. मऊ मऊ सॅटिनच्या दुलईत स्वतःला लपेटून घेत गुलशन कुशीवर वळली. स्वयंसेवक—संघटनेच्या इतर पुढाऱ्यांशीं वादविवाद करित नबाबसाहेब बाहेरच्या दिवाणखान्यांत बसले होते.

गुलशनच्या नयनांवर निद्रादेवीने केव्हा आपले हात फिरविले कुणास ठाऊक ! पण ती ज्या वेळेस जागी झाली त्यावेळेस तिच्या नयनांवाटे अश्रु ओघळून आले होते अन् ओठातून हळूच अक्षरे बाहेर पडली, “ सावळ्या ! सावळ्या ! ! ! ”

बाहेरच्या खुर्च्याचा आवाज झाला. विजेचा पंखा बंद केला गेला अन् ‘ आदाबे अर्जच्या ’ गडबडींतच नबाबसाहेब पायांत मखमली जोडे चढवीत शयनमंदिराकडे आले. झोपण्याच्या वेळचे कपडे चढवून ते गुलशनच्या शय्येकडे आले. निजण्याच्या अगोदर तिच्याशीं दोन शब्द बोलण्याची त्यांची इच्छा होती. पण गुलशनने झोपेचे इतकें बेमातृम सोंग केले कीं, नबाबसाहेब क्षणांतच आपल्या पळंगाकडे परतले.

×

×

×

रात्रीचे दोन वाजले तरीहि गुलशनला झोप आली नाही. तिच्या अंगाखालची ती परांची गादी अन् देहाला लपटलेखी ती मऊ मऊ रेशमी दुलई.....

.....मराठवाड्यांतल्या एका खोपटांतल्या अंधारांत अंगाखाली कांबळे अंधरून अन् थंडीपासून रक्षण करण्याकरितां सतरा ठिकाणीं ठिगळे लावलेली घोगडी पांघरून निजणारी गुलाब सांब्रव्याचा संसार सुखाने करीत असतांनाच चार महिन्यांपूर्वी तिला जबरदस्तीने 'गुलशन' बनविण्यांत आले होते.

गुलाबचा प्रेमळ पति सांब्रव्या फक्त दोन शेतांचा मालक होता. पण त्याची कष्टाळू अन् समाधानी वृत्ति अन् गुलाबची नीटनेटका संसार करण्याची हौस यामुळे ती दोघें सुखात होती. गुलाब खरे पहातां शेतकऱ्याची खी. पण इतर स्त्रियांप्रमाणे ती कधीहि शेतांत गेली नाही किंवा लुगड्याचा काचा मारून शेतांत रावलीहि नाही. सांब्रव्याला लोक हंसत, "अरे, काय पण परी आणलिया रे करून ! घरामंदी ठिवून त्या बाईलची काय पूजा करणार व्हय देवावाणी ? आपुन वसतों बैलावाणी काम करीत अन् ती आवा वसतीया घरामंदी कवाड लावूनशानी !"

पण सांब्रव्याला माहित होते की, जे असे बोलत आहेत तेच त्याच्या गुलाबसारठीं टपून वसलेत. मग इतर मुसलमान गुंडांची काय कथा ? शेतां-लल्या कामांत जरी त्याला गुलाबची मदत होत नव्हती तरी त्याचे घर, त्यांचे जेवणखाण अन् त्याचे सुखोपभोग यांमध्ये ती त्याला इतका आनंद देत असे की, सांब्रव्याला वाटे, आपल्या साऱ्या दोस्तांपेक्षां आपण फार सुखी आहोंत. अन् ते खरेहि होते.

पण—? अशा सुखसमाधानांत रहात असतांनाच गेल्या वर्षापासून सांब्रव्या अन् गुलाब यांच्यांत प्रेमळ खटके उडूं लागले. ऑगस्ट महिन्यांत गोऱ्या लोकांची सत्ता संपुष्टात आली. ही बातमी सांब्रव्याला त्याच्या एका शेजाऱ्याने सांगितली. अन् थोड्याच दिवसांत मुसलमान अधिकाऱ्यांचा,

स्वयंसेवकांचा अन् गुंडांचा साऱ्या खेडूत जनतेला फार त्रास होऊं लागला. रोज संध्याकाळीं कामावरून घरीं परत आल्यावर सावळ्या दिवस-भर ऐकलेले छळवादी वृत्तांत गुलाबला ऐकवीत असे. गुलाबचे माहेर कोल्हापूरकडले ! तियें माहेरीं जावें अशी सावळ्याची फार इच्छा होती. पण सावळ्याला ग्रकून त्याच्या खाण्यापिण्याचे हाल करून गुलाबला माहेरीं जावनेना. रोज संध्याकाळीं असे खटके उडत अन् रात्रीचे जेवण अबोल्यांतच होई. पण जेवण झाल्यावर गुलाबने भरून आणून दिलेली चिलीम ओढतांना सावळ्याचा राग कुठल्या कुठे पळून जाई.

अशा स्थितींत सहा महिने गेले. आतांपर्यंत संस्थानच्या स्वयंसेवक म्हणविणाऱ्या गुंडांनीं अनेक खेडीं उध्वस्त केलीं; धनदौलत लुटली, स्त्रियांची अब्रू घेतली अन् आबालवृद्धांचे नाहक बळी घेतले.

अन् एका रात्री—एका काळ रातीं सावळ्याच्या गांवावर गुंडांची दौळ-धाड आली; सारे गांव लुटले गेले. सावळ्याच्या झोंपडींत मातीच्या गाड-ग्यांच्या उतरंडींत लपून ठेवलेली सावळ्याची कमाई लुटली गेली, एवढेंच फाय, पण त्याच्या सुखाचा ठेवा अन् हृदयाचा विसांवा असलेली त्याची कारभारीण—तिला त्याच्यापासून त्याच्या डोळ्यादेखत दूर ओढून नेली. गणू महाराची बहीण, धोंडीबा शेतकऱ्याची मुलगी, सावळ्याची पत्नी अन् त्यांच्या शेजाऱ्याकडे नुकतीच सोलापुराहून आलेली पाहुणी—त्यांच्या देखत गुंडांनीं ओढून नेल्या. त्यांच्या गोठ्यांतल्या गाईं दावें सोडून पळविण्यांत आल्या. मानवी जीव आणि पशु यांत फरक असा नाहीच जणू कांहीं, पण त्यांचीं कृत्यें दाखवीत होती. या अमानुष कृत्यांचा प्रतिकार केला तर जीवावरच बेतायचें ! सावळ्या ज्यावेळेस प्रतिकार करूं लागला त्या वेळेस

चांगला पाजळलेला एक चमकदार सुरा त्याच्या हातापायांच्या बोटांवर खाडकन मारण्यांत आला. गणूच्या डोळ्यांत तिखट भरण्यांत आले अन् धोंडीबाच्या पोटांत खुपसलेला सुरा बाहेर येतांना रक्ताची भली मोठी चिळकांडी घेऊन बाहेर आला....गुलाबला इयपर्यंत शुद्ध होती. शक्य तेवढा प्रतिकार करित सावळ्याच्या नांवानें आक्रोश करित असतांनाच तिने हे सारे पाशवी प्रकार पाहिले अन् भोवळ येऊन ती खाली पडली. ज्यावेळेस ती शुद्धीवर आली त्यावेळेस तिच्या सभोंवतीं काळच्यापैकीं चार गुंड होते. एक खूप श्रीमंती थाटाच्या वंगल्यातील बाहेरच्या दालनांत अस्ताव्यस्त दशेंत एका काश्मीरी गालीच्यावर ती पडलेली होती अन् समोर एक दैदियमान मूर्ति आपल्या नेत्रांनीं तिच्या सौंदर्याचें प्राशन करित उभी होती.....

दुःखावेगानें पुन्हां गुलशनच्या तोंडांतून अस्पष्ट शब्द आले. “ सावळ्या ! सावळ्या ! ”

तोंच नवाबसाहेबांचा पलंग करकरला अन् त्यांनीं विचारलें, “ क्या, अबतक तुझे निंद नही आयी, गुलशन ? ”

“ नाही, आतांच जागी झाले मी. पण सरकार अजून जागे कसे ! ”

“ झोंपच येईना मला. खरे सांगूं गुलशन ! आपल्या संस्थानचे दुर्दैवी भवितव्य माझ्या डोळ्यांसमोर दिसतंय सारखं. वाटतं कीं आपण करतो ती गोष्ट योग्य आहे कीं नाही ? अन् मग काळजी वाटायला लागते. पण.....जाऊं दे प्यारी, झोप तूं आतां शांतपणानें. डरनेका क्या काम हें ? हम तो आजादीके लिये हमारे खून देनेके लिये भी तय्यार हैं..... ”

x

x

x

सप्टेंबर महिन्याची तेरा तारीख उजाडली अन् पहांटे साडेचार वाजतां संस्थानवर संघराज्याचा हद्दा झाला. सैन्याचे पुढारी गडबडून गेले स्वयं-सेवक सेनाहि सैन्याच्या मदतीला पाठविण्यांत संस्थान कसूर करित नव्हतें. स्वातंत्र्याच्या लढ्यांत रक्त सांडायला प्रत्येकजण जणूं अहमहमिकेनें पुढें होत होता. “हमारे स्टेटके लिये खून की जरूरत हैं. आईये.” अशा आवाहनाच्या घोषणा रस्तोरस्तीं होत होत्या. पण गुलशनला कशाचीच बातमी नव्हती. मोत्यांच्या दाग्यांच्या चाऱ्यावर रहाणाऱ्या राजहंसाला समुद्रांत पेटलेल्या वडवानलाची काय कल्पना असणार ?

नवाबसाहेब सत्रंय दिवस बाहेरच होते. अन् रात्री परत आल्यानंतर ते जेवळे तेहि अगदीं विमनस्क स्थितींत ! विडा देतांना गुलशननें विचारले, “ मेरी सेवामें कुछ कसूर तो नहीं हो गया सरकार ? ”

“ नहीं गुलशन, कसूरकी कोई बात नहीं ” असे म्हणून त्यांनी तिला सांगितलें की त्यांच्या संस्थानवर त्यांच्या ‘दुश्मन’चा अचानक हद्दा झालाय्—सैन्य अन् स्वयंसेवक मुंगीसारखे चिरडले जात आहेत. अन् त्यांची माघार होत आहे....गुलशनचे नेत्र क्षणभर आनंदानें चमकून गेले !

एक—दोन—तीन—पांचवा दिवस उजाडला. मुद्दय मंत्र्यांचें शरणागतीचें भाषण झालें अन् मग मात्र नवाबसाहेब पुरतेच गडबडून गेले. त्या दिवशीं दुपारपासून तिजोरीच्या खोलींत गुलशननें त्यांना बऱ्याच वेळां पाहिलें होतें. आणि त्यांच्या एकंदर वागण्यावरून तिनें ओळखलें की, ते सारे जडजवाहीर घेऊन कुठें तरी जाण्याच्या तयारींत आहेत.

“ कुठें जाणार सरकार ? ” तिनें विचारलें.

“कां ? तुला त्याच्याशीं काय कर्तव्य ? तूं कोण मला विचारणार ?” नवावसाहेबाच्या रागाचा पारा एकदम चढला. पण तितक्याच शांतपणाने ती म्हणाली, “मी कोण म्हणून विचारतां ? मी—तुमची गुलशन ! चार महिने ह्या बंगल्याच्या पिंजऱ्यांत कोडलेली अन् अगतिकपणाने तुमच्याजवळ प्रेमाचे नाटक करणारी तुमची गुलशन !”

“हें बघ गुलशन, मला आता वेळ नाही. हा फारच बिकट प्रसंग आहे. हिंरी शिपाई मला पकडून न्यायला येतच असतील. त्याच्या आंत मला विमानानं पाकिस्थानात पोहोचलेच पाहिजे. तिथेच मला आसरा मिळेल.”

“मग माझी वाट काय ?”

“तुझी वाट तुला मोकळी आहे. मी काय जन्मभर पोसण्यासाठी तुला घरांत घेतली होती होय ? चळ, हें घे तुझ्या चार महिन्यांच्या सेवेचें बक्षीस !” असे म्हणून त्यांनीं एक मौल्यवान हिऱ्यांचा कंठा तिच्या अंगावर फेकला. त्याच्याकडे तुच्छतेनें पहात थरथर कांपत ती म्हणाली, “चार महिन्यांपूर्वी माझ्या नऱ्यापासून मला ओढून आणजेस, तो तूच ना ? माझ्यावरून ‘जान कुर्बान’ करण्याच्या गोष्टी केल्यास—आठ दिवसांपूर्वी प्रेमाच्या गोड गोष्टी करणारा तूं आज मला रस्ता दाखवीत आहेस. चार महिने मुसळमानाच्या घरांत राहिलें मी ! आतां मला कोण आश्रय देणार ? दुष्टा, चार महिने मनांतून नाराजीनेंच का होईना, पण तुझी प्रत्येक इच्छा पुरविली मी ! तूं मला आतां वाट दाखवितोस ना ? देहानें तर मी भ्रष्ट झालें खरी, पण तुझ्या रूपांत माझ्या सावळ्याचें रूप पाहण्याचें मी फार मोठे पाप केले.”

वेषांतर करून बाहेर येत असताना नवावसाहेब म्हणाले, “तुझी गरज नाही मला आतां ! एवढ्या संबंध संस्थानवर—माझ्या जीवितावर

इतका मोठा प्रसंग आला असतांना तुझा विचार करित बसायला मला वेळ नाहीडायव्हर चलो, जलदी करो. ”

मोटार भुरकन निघून गेली अन् एवढ्या मोठ्या बंगल्यांत एकटी गुलशनच राहिली. नोकर—चाकर तर रात्रीच पळून गेले होते.

गुलशनच्या गाळांवर ओघळून येणारे अश्रू टप टप तिच्या मांडीवर पडत होते. तिच्या पायांपाशीं सगळ्या विस्कटलेल्या टंका अन तो हिऱ्याचा कंठा पडला होता. समोरच्या आरशांतल्या आपल्या प्रतिबिंबा-कडे तिने पाहिलें अन् रडतां रडता ती एकदम हसूं लागली. “ सावळ्या, आतां सगळी भीति गेली. मला आता तुझ्याकडे येऊं देशील ना ? हो म्हण, हो म्हण ना ! तुझीं बोटें या दुष्टाने तोडून टांकलीं, तुझें कोण करील आतां सारे ? तुझी सेवा करायला मला येऊं देशील ना ? ही बघ मी तुझ्यासाठीं धांवत यायला तयार आढे अगदी ! ”

असे म्हणून तिने गळ्यातला मोत्याचा कंठा तोडून टाकला. हातांतलीं सोन्याचीं काकणें काढून टाकलीं. कानांतलीं कर्णभूषणें दूर भिरकावून दिलीं अन् बंगल्यांतून धांवतच ती बाहेर पडली.

x

x

x

शहरांत “ जय हिंद ”च्या घोषणा होत होत्या. भाषणें होत होती. मोठमोठ्या उत्साही मिरवणूकी निघत होत्या अन् त्यांतूनच कशीबशी वाट काढीत सावळ्याच्या नांवाने कंठशोष करीत एक छी वेड्यासारखी धांवत सुटली होती .. .

—“ ध्रुव ” नोव्हेंबर १९४८

अलकेचा वाढदिवस

सुशीलेनं घड्याळाकडे पाहिलं—नऊ वाजून गेले होते. तिनं लगबगीनं शेगडींतल्या विस्तवांत आणखी कोळसे घातले अन् चट्चट् डाळ, तांदूळ, भाजी घेऊन कुकर लावला. नऊ वाजून गेले होते....आज अलकेचा वाढदिवस होता. तिला आज पाचवं वर्ष लागलं होतं. तिला अतिशय आवडणारी वासुंदी आज सुशीला करणार होती. पण अजून दुधवाल्यानं दूध आणलं नव्हतं. सुशीलेनं पुन्हां एकदा घड्याळाकडे पाहिलं....नऊ वाजून दहा मिनिट झाली होती....प्रभाकरराव थोडासा फराळ करून ऑफिसला गेले होते अन् एक वाजतां अलकेच्या वाढदिवसाचं चमचमीत जेवण जेवायला येणार होते....आज सोमवार होता. काल रविवार असल्यामुळे पुष्कळशीं दुकानं बंद होतीं. सुशीलेनं विचार केला की कुकर तयार होण्याच्या आंत तिला दुकानांत जाऊन अलकेला थायचं बक्षीस आणतां आलं असतं !

तिनं पटकन् साडी बदलली अन् आरशांत पाहून केस नीटनीटके केले नि हळूच पुढच्या खोळींत डोकावून पाहिलं. खुर्चीवर बसलेला अरुण हातांत फुटपट्टी घेऊन अलकेला गुरकावून म्हणत होता, “सांग! कां अभ्यास केला नाहीस आज? अं? हात पुढे कर-कर पुढे!”

अन् यावर बोवड्या अलकेनं समर्थन केलं, “ दादा, आज मला मलायचं नाही अं ! बघ ! आज माझ्या बालदिवस आहे—छमजलाच ? ”

यावर अरुण खुदकन् हंसला अन् फूटपट्टी फेकून देऊन अलकेचा हात धरीत म्हणाला, “ अलका, चल आपण आईला विचारूं कीं.... ”

“ काय विचारूं आम्हांला ? ” मधल्या खोलींतून पुढे येत सुशीलेनं कौतुकानं विचारलं.

पण.....? काय विचारायचं होतं ते आईला पहांताच तो विसरून गेला ! कारण आईनं बाहेर जाण्याची तयारी केली होती. धांवतच तो आईजवळ गेला अन् तिचा पदर धरीत लाडिकपणानं म्हणाला, “ आई, तूं बाहेर चाललीस ना ? मी येऊं ? ”

त्याचं अनुकरण करीत दुडूदुडू धावत येत अलकेनं आईच्या पायांना विळखा घालीत म्हटलं, “ आई, मी पन् येऊं का ग ? ”

“ कुठं रे बाबानो ? कुठं चालले मी ? ”

“ हंSS ! तूं भाजी मार्केटांत चालली आहेस आई, मला पेख पाहिजे, येऊं कां ग मी ? ”

“ आई, मला दालिंब पायजे.... ”

“ ओSS हो ! पेख अन् डालिंब ! ”

“ हो, लाल लाल भलक दाने निघतात ना—ते पायजे ! ”

दोघांना जवळ घेत सुशीला म्हणाली, “ हें पहा अरुण, मी किर्नई जराशी दवाखान्यांत जाऊन येते. ”

“ दवाखान्यांत कशाला ग ? ” करणनं चौकशी केली.

“ अरे हा बघ, माझा पाय अस्सा दुक्तोय कीं.... ” सुशीलेनं उगीच ‘ ह्यSSयू ’ असा अस्पष्ट उद्गार काढला !

दोन्ही बालमनांना तें खरं वाठलं !

“ आई लवकल येळील ना ग ? ” अलकेनं काकुळतीनं विचारल.

“ हो, बेटा, लवकर येतं हं, आत्ता ! आपला हा जवळचा दवाखाना आहे ना बागेपासचा—तिथंच जाते ..अन् येताना अरुणाला पेरू, अलकेला डाळिव्र ...सगळं सगळं आणतं. जाऊं मी आता ? हे पहा, रखमा बसली आहे बाहेर—आलेच हं मी ! ” असं म्हणत तिनं चपला घातल्या अन् पिशवी अन् छत्री घेऊन ती बाहेर पडली.

सुशीला दृष्टीच्या टण्यांत येईनाशी झाल्यावर अलका म्हणाली, “ दादा, आईचा पाय दुखतो डाकतल औछद् लवतील ना ले ? ”

“ हो ना ! दुखेल नाहीं ग मग तो ? ”

अरुण अन् अलका घरांत येऊन पुन्हा खेळू लागलीं. रोज सारखा त्रास देणारा अरुण आज अलकेशीं भगदी गोडीगुलाबीनं खेळत होता. कारण आज तिचा वाढदिवस होता म्हणूनच सुशीला खेळण्याच्या दुकानांत नाना तऱ्हेचीं खेळणीं पहाण्यांत रंगून गेली होती....तिनं कांहीं सुवक खेळण्यांची निवड केलीं. पण तिळा अक्षरं शिकविणारे चित्राचे रंगीत ठोकळे मात्र तिथं मिळाले नाहींत. अलकेला आतां पांचवं वर्ष लागलं होतं अन् तिळा मुळाक्षरं शिकविण्याचा सुशीलेचा विचार होता. त्यामुळें ते रंगीत ठोकळे न मिळाल्यामुळें ती जरा खट्टू झाली. आणखी साधारण पंधरा मिनिटांच्या रस्त्यावर एक दुकान होतं.... तिनं विचार केला कीं आजच्या दिवसाचं महत्व आहे. थोडा उशीर झाला तरी रखमा वरीं आहेच. ती मुलांच्याकडे पाहील....झपझप पावलं टाकित ती दुकानाबाहेर पडली....

...इकडे रखमा बसून बसून कंटाळली. तिची बाकीची घरचीं कामं राहिलीं होती. तिनें बराच वेळ वाट पाहिली. अन् शेवटीं शेजारच्या वकी-
लीणबाईच्याकडे निरोप ठेवून ती निघून गेलीं.

आईची वाट पाहून कंटाळलेला अरुण म्हणाला, “अलका, आई कशी आली नाहीग अजून ?”

“दादा ! मला भूक लागली—आई कधी येईल ले ?”

“थांब आपण गम्मत करूं ! मला माहित आहे दवाखाना ! आपण कधी कधी बागेत जातो ना ? त्या बागेतून त्या पांढरे शुभ्र कपडे घातलेल्या बायका दिसतात नाही ? तिथं आहे तो दवाखाना—मी तुला हात धरून नेतो, चल आपण जाऊं या ! आईला किती किती गम्मत वाटेल नाही !”

“खलंच ! पन येते. माजा हात धलशील ना पन !

अरुणानं मोठेपणाचा आव आणून पुढच दार लावले. पाय उंच करून मधली आडवी कडी घातली अन् अलकेचा हात धरून तो फुटपाथवरून दवाण्याखाच्या रोखानं चाडूं लागला.

दवाखान्यांत आईनं आपल्याला पाहिल्यावर तिला किती आनंद वाटेले हे अरुणाची स्वारी आजमावीत होती. अन् दवाखान्यांत आईनं डाळिंब आणलं असेल कीं नाहीं ह्या प्रश्नावर अलकेचं बालमन विचार करीत होतं.

साधारण दोन फर्लागाचा रस्ता दोघंही एकमेकांचा हात धरून चालत गेलीं. बागेजवळील दवाखान्यांपुढें दोन—तीन मोटारी नी सहा टांगे अन् जाणाऱ्या येणाऱ्यांची षर्दळ दिसली.

दवाखान्याच्या मोठ्या फाटकांतून ती दोघं विचकतच आंत शिरलीं. आंत शिरतां शिरतां अलका म्हणाली, “ दादा, मला भीति वाटते ! ”

अरुणहि किचित् घाबरला. औषधांच्या वाटल्या नेणारे ते लोक, औषधांचा येणारा तो उग्र दर्प, लगबगीन चालणाऱ्या त्या नर्सेंस, अन् दवाखान्यांतल्या पेशन्टसूचं ओरडणं अन् किचाळणं हे सारं पहातांच अरुणची स्वारी गडबडली ! तेवढ्यांत तिथले एक सर्जन वैद्यकाच्या कांहीं विद्यार्थ्यांना घेऊन तिथून चालले होते. त्याचं लक्ष ह्या चिमुकल्या जोडीकडे जातांच त्यांना मोठं कुतूहल वाटलं. त्याच्याजवळ जात डॉक्टरसाहेब म्हणाले, “ बाळांनो, काय पाहिजे तुम्हांला ? ”

लांबलचक पांढरा शुभ्र कोट घातलेली त्यांची ती भव्य मूर्ति पहातांच अरुण घाबरला. त्याच्या तोंडातून शद्धच बाहेर येईना. कसं वसं वर पहात तो म्हणाला, “ आई पाहिजे—आमची आई ! ”

“ तुमची आई ? ती इथं दवाखान्यांत पेशन्ट आहे की काय ? ” त्याला अन् अलकेला जवळ घेत त्यांनी पुन्हा विचारलं.

अरुणला काय बोलावं हे समजेना म्हणून त्यानं होकारार्थी मान हलवली.

ते पाहून डॉक्टरसाहेबांनी कोपऱ्यांतल्या एका स्टुलावरची बेल वाजविली. क्षणार्धांत एक पांढरा झगा घातलेली अन् डोक्याला पांढरा रुमाल बांधलेली एक नर्स पायांतल्या सँडल्सचा “ किट किट ” असा आवाज करीत तिथ आली.

डॉक्टरांनी इंजरींत तिला सगळी हकीगत सांगितली अन् ते पुढें म्हणाले, “ जा, बायकांच्या सगळ्या वॉर्डांतून ह्यांना घेऊन जा अन् ह्यांच्या आईकडे पोचवा. आईसाठी रडवेले झालेत गुलाम ! ”

डॉक्टरांनरची दृष्टि अरुण अन् अलकेवर स्थिरावत ती खिश्चन नर्स एकदम म्हणाली, “ ओ ! हाऊ वंडरफुल ! हाऊ स्वीट ! ”

त्यांना स्त्रियांच्या वॉर्डकडे नेत असतांना तिनं विचारलं, “ तुमच्या आईचं नांव काय ? ”

“ आईचं नांव ? ” केवळ सहा वर्षांच्या अरुणाला आईचं नांव काय असावं हा मोठाच प्रश्न पडला !

“ बरं जाऊं दे. ती कशी आहे हे तर तू ओळखशीलच की ! ”

तिनं त्यांना बायकाच्या वॉर्डमधल्या निरनिराळ्या सेक्शनमधून नेलं.

रोगांनं पीडलेल्या, दुःखानं गाजलेल्या, कंण्हणाऱ्या, कुंथणाऱ्या, किंकाळणाऱ्या त्या स्त्रियांना पहातांच अरुण अतिशय घाबरला. अलकेला तर उमजच पडेना !

शेवटीं सगळ्या सेक्शनमधून ती सूतिकाविभागांत आली अन् प्रत्येक पलंगावरची स्त्री दाखवीत म्हणाली “ इथं आली कां तुमची आई ? ”

पलंगावर झोपलेल्या त्या बायका अन् त्यांच्या समोरच्या पाळण्यांतली चिमुकली ‘ बाळं ’ पाहून अरुणानं घाबरून विचारलं “ कुठं आहे आई माझी ? ”

“ म्हणजे काय ? तुझी आई कशासाठी आली होती इथं ? ”

“ तिचा पाय दुखत होता. ” गुदमरलेल्या आवाजांत उत्तर आलं.

नर्सनं पुन्हां त्यांना ऑपरेशन्स विभागांत नेलं अन् सगळ्या बायका दाखवल्या. पण तिथहि आपली आई नाही हें कळतांच अरुणानं एकदम गळा काढला अन् अलकेन त्यांत आपला सूर मिळवला ! !

“ ह्या मुलाची आई नाही इथं डॉक्टर ! ”

“ आई नाही ? म्हणजे ? ”

तीव्रपणानं उद्गारलेल्या डॉक्टरसाहेबांच्या ह्या शब्दांनीं अरुणनं खूप मोठ्यानं रडायला सुरवात केली. अकरा वाजून गेले होते. सकाळच्या एक दुधाशिवाय त्यांनीं कांहीं घेतलं नव्हतं. त्याच्या मनाला अतिशय शीण झाला होता. सारीं माणसं—सारा दवाखाना आपल्याभोंवती गरगर फिरतोय असं त्याला वाट अन् क्षणार्धांत भोंवळ येऊन तो खाली पडला.

“अरे! अरे!” असं म्हणत नर्स पटकन् खाली वाकली व तिनें अरुणला दोन्ही हातांवर उचटून घेतलं. डॉक्टरसाहेबांनीं स्वतः अलकेला घेतलं व ते त्यांच्या खास खोलीकडे त्यांना घेऊन आले.

डॉक्टरांच्या उपचारानंतर शुद्धीवर आल्यावर अरुणनं पुन्हा किंकाळी फोडली, “आई! बाबा! माझी आई!”

त्याला गोजारींत डॉक्टर म्हणाटे, “वाळ कुणाचा मुलगा आहेस तू? तुझ्या वडिलांचं नांव काय?”

घडलेल्या सगळ्या प्रकारान अरुणची स्मरणशक्ति अन् विचारशक्ति इतकी बचीर झाली होती की त्याला कांहीं कांहीं आठवेना!

मुंसमुसणाऱ्या अलकेचा हात धरीत नर्सनं विचारलं “तू सांग! तुला आई पाहिजे ना? मग सांग! तुझ्या वडिलांचं नांव काय?”

हुंके आवरीत अलका म्हणाली “बाबा”

“तुझ्या भावाचं?”

“दादा!”

“अन् तुज्ज!”

“अलका!”

“बरं, आतां तुमच आडनांव सांग?”

प्रश्न न समजल्यामुळे अलकेनं पुन्हा रडायला सुरवात केली.

“ हं! हं! रडूं नकोस. रडायच नाही असं. अलका तुम्ही आई कशी आहे ग ? ”

“ छान आहे माजी आई ! गोली गोली पान ! ”

ह्या उत्तरानं नर्सनं अन् डॉक्टरानीं एकमेकाकडे पाहिलं त्या परिस्थितींतहि त्यांना हसू आल्यावाचून राहिलं नाही.

डॉक्टरानी थोडावेळ विचार केला. अरुणला कपभर दूध दिलं अन् अलकेला विस्किट अन् मोसंबी दिली व लगेच पोलीसस्टेशनवर दोन मुलांच्या आगमनाची वार्ता कळवली.

डॉक्टरसाहेबाच्या खोलीतील कॉटवर पडलेल्या अरुणनं अलकेला जवळ बसून घेतलं, थकलेली अलका थोड्याच वेळात अरुणच्या शेजारी त्याच्या गळ्यांत हात टाकून झोपी गेली

.... ..इकडे चित्राचे ठोकळे मिळाल्याच्या आनंदांत सुशीला दुकानांतून हंसतमुखानं बाहेर पडली. इच्छित वस्तु मिळाल्याचा आनंद. मुलाची काळजी अन् स्वैपाकाला झालेला उशीर ह्या सगळ्या गोष्टींचा तिच्या मनांत अगदीं गोंधळ उडाला होता. सग्या नजला ती घरांतून निघाली होती, आता सग्या अकरा झाले होते. अरुण अन अलका कटाकून गेलीं असतील ह्या कल्पनेनं तिची पावळ झपझप पडत होती. जातां जातां फळवाल्याकडून तिनं पेरू अन् डार्लिंग घेतलीं अन् पुन्हां ती भरभर चादर लागली.

बागेगारी येताच बागेच फाटक उघडं असतलं तिला दिसलं, तिला जरा आश्चर्य वाटलं. तशीच ती पुढें आली .तो पुढच्या दाराच्या कडी ! तिचं आश्चर्य एकदम दुणावलं. ‘ अरुण अन् अलका गेले कुठं ? ’ हातातलं सागान तसेच पुढच्या खोलींत टाकून देऊन ती शेजारच्या

वकीलीगवाईकडे आली. चमचमीत जेवणानंतरच्या मस्त सुस्तीत त्या 'प्रसाद' मासिक वाचित कोचावर पट्टडल्या होत्या. रखमानं नोकरांतर्फे कळवलेल्या निरोपाची त्यांना दख्खलहि नव्हती.

सुशीलेनं विचारलं? “अरण अन् अलफा आली आहे कां खेळायला?”

“छे, बाई! अरण अन् अलकेशी खेळायला इथं आहे कोण? माझा सुनील तर बालविकासात केव्हांच गेला!”

हे ऐकनांच सुशीला घाबरली. ह्या घराशिवाय तिची मुलं कुठहि खेळायला जात नसत. तिच्या मनात नाही नाही ते विचार येऊ लागले. खचलेल्या स्वरांत ती म्हणाली, “फोन घेऊ का मी जरा?”

मासिकावली दृष्टि वर न करता वकीलीगवाईनी हुंकार दिला.

सुशीलेनं प्रभाकररावाना फोन करून घेगी बोलावल ..

तिच्या डोळ्यांतून अश्रुधारा वाहू लागल्या. तिचं हृदय धडधडत होत अन् पायांचा धरंजाप तिला नीट उभ राहू देत नव्हता. तशीच ती बाहेर आली. अन् रस्त्यावर दूरवर पाहिल—पण कुठ पत्ता नाही!

आसपासच्या साऱ्या घरांतून शोध केला—पण तरीहि नाही! तिचा धीर पूर्णपणे खचला. ती घरांत आली अन् कॉटवर आपला देह लोटून देऊन मोठमोठ्यानं हुंदके देऊं लागली.

तेवढ्यांत प्रभाकरराव आले. सुशीलेच्या जवळ जात ते म्हणाले, “हें काय अस? घाबरून नकोस मी ह्या चौरस्त्यापर्यंत पुन्हा एकदां पाहून येतो. नाही तर मग पोलीसस्टेशनवर कळवू, अं, रद्द नकोस उठ पाहू!”

प्रभाकररावांच्या आगमनान सुशीलेला बराच धीर आला होता. प्रभाकरराव जानाच सुशीला दारांत उभी राहिली. तिच्या सोनुकल्यांसाठी ती व्याकुळ झाली होती. सहजच तिची दृष्टि तिनं आणलेल्या पेरूवर

अन् डाळिंबावर खिळली. तिला अगदी भडभडून आल. “आई मला पेरू पाहिजे आई, मला दाई व पायजे लाल लालभलक दाने निगतात ना ते पायजे ?” — हे शब्द तिच्या कानांत घुमू लागले अन् पुनः तिचे डोळे अश्रूंनी भरून आले.

त्यांना खोटेच सांगितल की दवाखान्यात जाते अन् यंताना पेरू— डाळिंब घेऊन ये म्हणून म्हणाले ! दोघानाहि रिक्षात बरोबर न्यायचं सोडून त्यांना सांगितल की दवाखान्यांत जाते— दवाखाना ! खरंच दवाखान्यांत तर गेली नसतील दोघं ? छे. छे.; इतक्या लांब कशी जातील ? पण एकदा जाऊन पाहाव तर खरं ! तिच्या मनात विचार येण्याचा अवकाश, ती तत्काळ निघाली देखील ! फाटकांतच प्रभाकरराव भेटले व तिनं आपली शंका सांगितली !

शंकेचं निरसन कराव ह्या हेतूनं ते दवाखान्यात आले. दुपारचे दोन वाजले होते— जिकडे तिकडे शान्त होत अगदी ! बाहेरच्या पेशंटची गर्दी नव्हती. अन् डॉक्टरसाहेब आपली ड्यूटी संपवून घरी जाण्याच्या तयारीनं आवारात उभ्या असलेल्या मोटारीच्या रोखान चालले होते.

त्यांना सामोरं जाऊन प्रभाकरराव म्हणाले, “डॉक्टरसाहेब माफ करा. पण इथं कुणी दोन मुल आर्हा आहेत का चुकून ?

“दोन मुलं ?” प्रभाकररावाकडे निरखून पहात डॉक्टरसाहेब उदगारले.

“होना ! सकाळपासून माझी दोन मुलं कुठतरी चुकून गेली आहेत.....पोलीस स्टेशनवर जाण्याच्या अगोदर शक्य तितक्या ठिकाणी मीच स्वतः तपास करतोय....माझी अरुण अन् माझी अलका कुठ....”

“अलका ?” डॉक्टरसाहेबांना खात्री पटत चालली.

डॉक्टरसाहेब परत दवाखान्यांकडे वळले व त्या दोघांना आपल्या खास खोलीकडे नेलं.

उतावीळपणानं दोघहि डॉक्टरांच्याबरोबर गेली.

खोलीच्या दारांतूत नर्स पंढंगापाशी पाठमोरी बसलेली 'दिसली. अन् अरुण अलका काँटर शांतपणानं एकमेकांच्या गळ्यांत गळा घाटून शोपली होती !

त्याना पाहतांच सुशीला काळवेळ विसरली ...आपण दवाखान्यांत अनोळखी व्यक्तीसमोर आहोत हेहि विसरली अन् पंढंगाकडे धाव घेऊन मुलांच्या अंगावर शेंप टाकीत आवेगानं उद्गारली, “ माझे छबकडे ते ! माझ्या हिरकण्या गऽऽ !”

प्रभाकररात्रहि जवळ गेले, डॉक्टर अन् नर्स नुसते बथतच राहिले.

अरुणनं डोळे किलकिले करून पाहिलं .. आई ? ओऽऽहो अन् त्याचे बावा देखील ! बापरे ! त्यान अलंकला गदगद हालवळ. अलकेनं डोळे उघडून पाहिलं अन् आईच्या गळ्याला मिठी घालीत हंसण्या डोळ्यांनी पाहात विचार , “ आई कुतं गेशी होती तू ? आनल का टाळिव ?”

“ हो बेटा ! डाळिव आणल, पेरू आणले—गम्मत गम्मत आणली. ”

“ डाळिव अन् पेरू ? ” डाक्टरानां हंसत हंसत विचार .

डॉक्टराकडे पाहात ओशाळून सुशीला म्हणाली, “ हो, आज माझ्या ह्या चिमखडीचा वाढदिवस आहे; सकाळींच मी बाजारांत जायला निघाले तशी दोघहि माझ्या पाठीशीं लागली—मी त्यांना खोटंच सांगितलं कीं मी दवाखान्यांत जाते म्हणून !”

अन् वर पेरू—डाळिवाचं आमिष दाखवलं—पण लबाडांनीं दवाखान्यांत म्हणजे खरोखरच दवाखान्यांत येऊन पाहिलं कीं !”

“ पहा ! लहान लहान मुलांच्या ह्या निष्कपट अन् निरागस वृत्तीच्या उदाहरणावरून तरी खोट बोटं नका ह्यापुढे ? ” डॉक्टर मनमुरादपणें हंसले. नर्सलाहि आनंद झाला.

तेवढ्यात प्रभावराव म्हणाले, “ डॉक्टरसाहेब, तुमच्यामुळे माझी मुलं मला चटकन् मिळाली, तुमचे आभार मानावे तेवढे थोडेच आहेत ! बरं झालं पोलीसस्टेशनवर जाण्याच्या अगोदर आम्ही इथ आलो ते ! ”

“ मी देखील वर्षी दिलीच होती. त्याच्या आईसाठी त्यांनीं आकात सुरू करताच मला प्रथम जरा काळजीच वाटली. ”

तेवढ्यांत आईचा पदर ओढीत अलका म्हणाली, “ आई, यांनीं मला खाऊ पन् दिल्या ग ! ”

“ हो ना ! मग त्याचे आभार नाही का मानायचे ? अ ? त्यांना ‘ जय हिंद ’ करा पाहू ! ”

अस म्हणताच अरुण-अलकानं डॉक्टराना अन् नर्सला “ जय हिंद ” केल्या !

डॉक्टरांनीं कौतुकानं पाहिलं अन् अरुणाची जराशी काळजी ध्यायला सांगितल — अन् मग ’ --- राग सुशील अन् प्रभावराव आपल्या चुकलेल्या पाखराना घेऊन वाढदिवस दुप्पट आनंदान साजरा करायला आपल्या घरकुलाकडे वळठे ---

“ विकास ” २७ आगस्ट १९४९

रेशानिका

ठण....ठण .. ठण . ठण ..

घड्याळांत दहाचे ठोके पडले ..ऑफिसची माणसं टायची गांठ नीट जमली आहे की नाही ते पुन्हां एकदां आरशांत पहात खुंटीवरची हॅट घेऊन ऑफिसला निघत होती दहा वाजले . वकील लोक आपला काळा गाऊन उगीचच फडकावीत रिश्तातून ताठ्याने जात होते .. दहा वाजले ...दोन पैसे मसाला पानाची लालभडक पिचकारी टाकीत कारकून लोक हेडक्लर्कची मर्जी खप्पा होऊं नये म्हणून लगवगीन ऑफिसची वाट धरीत होते .. दहा वाजले . मुलीच्या शाळेची घंटा होतांच त्या ऊर्दू शाळेंतल्या पोरी आपल्या रेगीवेरंगी ओढण्या सांवरीत इकडून तिकडे धांवत होत्या....

ह्याच शाळेपासून पन्नास एक यार्डावर एक निळ्या रंगाची छोटीशी बंगली हिरव्या हिरव्या वेलींच्या आडून डोकावीत आहे. तिच्या पुढच्या व्हरांड्याच्या दोन्ही बाजूला मधुमालतीची झाड आहेत अन् पायऱ्यांजवळ गुलाबाचीं तीन चार रोपटी आहेत. ह्याच पायऱ्यांवरून बरोबर दहा वाजतां लेकरीच्या कापडाचा सूट घातलेला एक तरुण पायांतले बूट खाड खाड वाजवीत जात आहे. अन् थांबा.. .त्याच्यानंतर पंधरा मिनिटांनी त्याच पायऱ्यावरून किट किट असा सँडल्सचा आवाज करीत जाणारी ती

धुवनी पहागुलाबी स्रडी, पांढरा ब्लाऊझ, निळसर रुमाल, चॉकलेटी पर्स अन् काळ्या सॅडल्स. ..मोराच्या पिसाऱ्यांतल्या विविध रंगांप्रमाणेच हे सारे रंग उठून दिसत आहेत... तिचं नांव रेशनिका ! हं ! दचकूं नका ! तिचं नांव रेशनिका ! कॉलेजच्या केवळ एक वर्षाच्या वास्तव्यांत तिचं नांव होतं “ कॉलेज क्वीन् ” ! अन् रेशनिंग ऑफिस-मधल्या ह्या चार वर्षांच्या काळात तिचं नांव पडलय ‘रेशनिका’ ! इंग्रजी अन् मराठी ह्यांचा विचित्र संगम करून ठेवलेलं हे नांव तिला शोभतं की नाहीं हें काहीं समजत नाहीं—तिला ते आवडतं की नाहीं ते तर मुळींच सांगतां येणार नाहीं !

जातां जातां रोजच्या प्रमाणेच तो म्हणाला, “अच्छा ! बरोबर ५॥ ला येईन हं ! जाऊं मी ?”

अन् उत्तरादाखल तिन फक्त एक गोडसा मुरका मारला !

रिक्षा आली अन् रोजच्यासारखीच ती आपली साडी सांवरित रिक्षांत बसली. रिश्नावाल्याला रोजच्याप्रमाणेच ती रिक्षांत बसल्यावर थोडासा अत्तराचा, थोडसा वेणीतल्या फुलांचा अन् थोडासा तोंडाला लावलेल्या पावडरचा वास आला.

ऑफिसमध्ये गेल्यावर ती अगोदर ‘लेडीज रूम’मध्ये गेली. पर्स-मधल्या छोट्याशा आरशांत आपला चेहरा न्याहाळून पाहिला अन् मग ती आपल्या सेक्शनकडे वळली.

तिचा बॉस तिच्यावर खूष होता अगदी ! भडताच अर्थ काढूं नका हं ! ती विवाहित होती अन् तो तर पेन्शन अन् पन्नाशीं जत्रळ आलेला वयस्कर माणूस होता. तिच्या कामावर तो फार खुष होता. तिचं ते प्रामाणिकपणाच काम, सगळ्यांशी गोड बोलणं, अन् कार्डीसाठी अगर् इतर

कां कामासाठीही आलेल्या माणसांना जास्त खेपा न करायला लावतां' त्याचं चटकन् काम करून देणं—अशा प्रकारच्या तिच्या वागण्यावर तिचा साहेब खूष होता ह्यासाठीच !

एक वाजला — शनिवार असल्यामुळे आज दोनला ऑफिस सुटणार होत. ती आपल्या टेबलावरची फायलीचीं वाडं आवरून लागली. घरी जाण्याचे वेध सगळ्यांना एक तासापासूनच लागले होते. तिनं फायली रचून ठेवल्या अन् तेवढ्यात हुसेन चपराशी तिच्याजवळ येऊन म्हणाला, “आपको साहब बुल्यते हैं.”

तिच्या थोड्यासा राग आला. पण तिनं तो दाखवला नाही. तशीच ती साहेबांच्या ‘स्पेशल रुम’ कडे गेली. मधळं स्प्रिंगच अर्ध दार हळूच लोटाळं अन् साहेबांच्या टेबलाजवळ अन्वीनं उभी राहिली.

एका भिंगाचा चप्पा नाकावरून काढून घेत साहेब म्हणाले, “हे पहा मिसेस् पटवर्धन, आजच्या सगळ्या ‘परमिटस्’ च्या ‘एन्ट्रीज’ करून ठेवा. हें काम मी तुमच्यावर मुद्दाम सोंपवीत आहे. समजलं ? ‘कालीट’ करा हं आज !”

मनांतला राग चेहऱ्यावर दिसूं न देतां ती परत ‘सेक्शन’ मध्ये आली. बर्गवारी ‘एन्ट्रीज’ लिहित असतांना शेजारच्या गृहस्थांना धुसफुसत ती म्हणाली “पाहिज्जत ना ? आज सकाळपासून मान वर करायला वेळ नाही मिळाला मग ! अन् साहेबांनीं आता हे काम सोपवलय् आणखी !” खरं म्हणजे ती कामाच्या कर्पाच कंटाळत नसे. आजही तिनं ते काम चटकन् केळं असतं पण घरी गेल्यावर आज तिच्या छानपैवी बटाटेवडे करायचे होणे सकाळाच तिनं कुकारमध्ये बटाटे उकाडूनही ठेवठे होते. पण—तिच्या आता उशीर होणार होता. तिच्या काही सुचेना. सगळ्या

फायलींच्या कागदांवर तिला ते खुशखुशीत, खमंग अन् खुमासदार बटाटेवडे दिसूं लागले .

ती 'लेट' बसली. काम पुरं केल अन् घरी आली. घरी आल्यावर तिनं पाहिलं तो खमा मोलवरीण सारं काम करून गेली होती अन् तिचे 'हे' स्टो पेटवून चहा करीत होते.

तिन तोड धुत —साडी बदल्ली अन् दोन कप चहा गाळला. भाठ तास काम करूनर्दी रोज तिच्या चेहऱ्यावर दिसणारा उत्साह अन् तजेला आज पार नाहीसा झाल्य होता,

चहा घेऊन तिनं काँटर अग टाकल. तो म्हणाला, “दमलीस?”

“ऊ S S हूं!” तिन नकार दिल्या.

“मग ”

“काहीं नाही ” तिन टाळाटाळ केली.

“आज काम पार होत होय ? ”

तिच्या अंतःकरणाला हा प्रश्न जाऊन भिडला.

“दुष्ट आहे अगदी ! ” एवढच ती रुद्र कंठानं म्हणाळी.

“कोण म ? ”

“साहेब ! अन् दुसर कोण ? म्हणूळ आज बटाटेवडे करीन. पण नाही. त्याच्या कामापुढें आमचे मारे बेत मनातल्या मनातच रहातात. ”

“अस्सं ! म्हणून राणीसरकार रागावल्यात होय ? ” हसूं दाबीत तो म्हणाला. अन् मग तिच्या क्रोमज्जलेल्या गाळांचे गुलाब पुन्हां टवटवीत झाले.

तिच्या जवळ घेन तो म्हणाय. “जाऊं दे तुऱ्या त्या तिखट बटाटे-वड्यापेक्षा हे गोड गोड गुनगुनजामच छान आहेत बुवा ! ”

ती लाजली....आनन्दली. ..अन् खुदकनू हंसजी.

बटाट्यांचे वडे होण्याऐवजी शेवटीं रातींच्या स्वैयपाकांत त्यांची भाजीच झाली !!!

जेवतांना तो तिला म्हणाला, “ आतां आपण स्वैपाकीण ठेवूं या एक. अं SS ”

“ इश, दोन माणसांचा स्वैपाक तो काय ? करायचीय काय स्वैपाकीण ? काहीं नको, मीच करीत जाईन. ”

“ पण तूं दमून जातेस ग फार ” तो म्हणाला.

“ छे, हो, दमत नाही, काहीं नाही. पण साहेबानं असं माझ्या बेतावर पाणी पाडल कीं मग राग येतो मला ! छे:, छे:, स्वैपाकाचं ‘डिपार्टमेंट’ मी नाहीं हं दुसऱ्या कुणाच्या ताब्यांत जाऊं देणार ! ”

“ तू किती चागळी आहेस ग ! ”

“ अंSSSहं. तुम्हीच माझ्यापेक्षां जास्त चांगले आहांत ! ”

x

x

xx

रात्रीचे दहा वाजले होते. ‘फ्रीप्रेस’चा अंक वाचीत ती आराम खुर्चीवर पडली होती,

जांभई देत तो म्हणाला, ‘ उद्यां रविवार ! ’

पंधरा वर्षांच्या जेहलमला नूरजहाँ आपली आई नाही असं कळल्यानंतर होणारं दुःख अन् त्यानंतर तिच्या मनांत येणारे असंख्य विचार ज्या प्रकरणात निवेदित केले होते ते प्रकरण ती वाचीत होती.

पुनः पुनः तिचे डोळे अश्रूनीं भरून येत होते अन् पुनः पुनः समो. रचीं अक्षरं अंधुक होत होती. पण....

‘ उद्यां रविवार ! ’ हे शब्द कांनीं पडतांच ती जेहलम व तिचे दुःख विसरली.—अन् पुस्तक हातावेगळं करीत आनंदांनं म्हणाली, “ हो ! उद्यां रविवार ! ”

रविवारच्या सुट्टीनं त्याला होणारा आमंद अन् तिनं तेच शब्द उच्चारून त्याला केलेली सांथ—बासुंदीला पिस्ते अन् चारोळ्यांचीच जोड जणूं कांहीं !

उद्यां रोजच्यापेक्षां खूप उशीरा उठायच असं ठरवून ती निजली. अन् पूर्वेकडच्या खिडकींतून येणाऱ्या सूर्यकिरणांनी तिला रोजच्याच वेळीं उठवलं !!

निसर्गाच्या ह्या असहकाराची तिला मोठी गम्मत वाटली !

तिन चहा केला. पुन्हा नऊ वाजता दुसऱ्यांदा चहा केला.

चहा अन् टोस्टर ते दोघं तात्र मारीत असतानांच बाहेरच्या दारावरची घंटा वाजली अन् त्या पाठोपाठ ‘ साव ’ ‘ साव ’ अशा हांकाही ऐकू आल्या.

ऑफिसचा चपराशीं बाहेर उभा होता. तो बाहेर गेला. अन् चपराशानं त्याला एक कागदाचं चिटोरं दाखवलं. ‘ जादा ’ कामाला हजर राहाऱ्यासाठीं ऑर्डर होती ती !

तिच्या आनन्दावर पुन्हा विरजण पडलं.

घाईनं स्वयंपाक करून गडबडीनंच तिनं पतिराजांना जेवायला वाढलं.

बारा वाजतां सगळं काम आटोपून ती जेवत असतानाच तिची एक जिवा भावाची मैत्रीण तिला भेटायला आली.

“ हें काय ? आज राजाराणी मजेंत जेवण्याऐवजीं तूं एकटीच काय बसलीस ? ” मैत्रीणीनं विचारलं.

“ अग, पूर्वींच्या काळी राजा शिकारीला गेला कीं राणीला विरह भोगायला लागायचा ! आजकाल रविवारी पुरुषांना ऑफिसला जावं लागलं कीं बायकांना विरह सहन करायला लागतोय ! ”

तिच्या ह्या बोलण्यावर मैत्रीण खो खो हंसत सुटली.

“ अशी गंभीर होऊ नकोस गडे. आज आपण पिक्चरला जाऊं या. तुलाही बरं वाटेल अन् वेळही जाईल. कबूल ? ”

सिनेमाच्या आनंदांत तिने जेवण उरकल. अन् कपडे वरून त्या एकच्या मॉटेनीला गेल्या.

सिनेमा पाहिल्यावर त्या ‘ आराम ’ मध्ये गेल्या. कटलेट खाहंटे, पुलाव खाल्ला अन् ‘ घे ग, ’ ‘ नको ग ’ चा आग्रह करता करता ‘ क्रिमी फ्रस्ट ’ चीही ऑर्डर दिली.

संध्याकाळी ती घरीं आली. तो ५.॥ ला आला.

त्यान विचारलं, “ कसा गेला रविवार ? ”

“ छान ! आपण ऑफीसमध्ये जायच अन् वर आम्हाला विचारायचं कसा गेला रविवार ”

त्याची हॅट तिने घेतली अन् स्टँडला अडकवली. कोट घेतल्या अन् हॅंगरला अडकवला.

“ पण हे बव ” पायातले बूट काढता काढता तो म्हणाला, “ आजचा रविवार काही फुकट गेला नाही. मगळवारी मला ‘ ऑफ ’ भिळणार. पण काय उपयोग ? तो दिवस तर आमच्या राणीसरकार मोटमोठ्या फायलींच्या सहवासांत घालवणार. ”

त्याला वाईट वाटलं. तिलाही वाईट वाटलं.

x

x

x

....मंगळवार आला. दहा वाजले. ती पायऱ्यांजवळ आली. तो देखील आला. त्यानं एक टपोरं गुलाबाचं फूल तोडलं अन् तिच्यासमोर धरलं. रुमाल अन् पर्स सावरीत तिनं ते हंसत हंसत शेषट्यांत खोवलं.

“ बरं, साडे पांचला येईन हं ” ती म्हणाली.

“ अच्छा ! ”

अन् मग त्यानं चांगली दोन तास झोंप घेतली. त्यांच्या शेजारी एक पेन्शनर गृहस्थ रहात होते. त्यांच्याकडे जाऊन पाच वाजेपर्यंत पत्ते कुटले. पांचचे ठोके पडले अन् त्याला आठवण झाली. ती साडेपाचला येईन म्हणाली होती.

“ चला बुवा, आतां कंटाळा आला. ” भाळस देत तो उठला.

“ अहो थांबा, आणखी फक्त एकच रबर. ” ते गृहस्थ म्हणाले.

पण तो चालायलाच लागला

घरीं येऊन त्यानं स्टो पेटवला. स्वैंपाकघरांतल्या जाळीच्या कपाटांत ठेवलेला चिवडा येतां जातां खाल्ला. पलीकडे काजूची बरणी होती त्यांतले थोडेसे काजूहि खाल्ले.

साडेपांच झाले अन् हंसतच ती रिक्षांतून उतरली.

“ कशी गेली आजची सुटी ? ”

“ छान ! आपण ऑफिसला जायचं अन् वर विचारायचं कशी गेली सुटी ? ”

“ असं ! माझेच शब्द मला परत केलेत होय ? ”

“ असं काय ? रागावूं नकोस. आणखी आठ दिवसांनीं ‘ईद’ची सुटी आहे. त्या दिवशीं आपण खूप मजा करूं या ! ”

सहारा वाळवंटांतल्या प्रवाशाला हिरवळीला पाहून जसा आनंद व्हायचा तसाच तिला कॅलेडरांतील लाल आंकडे पाहून व्हायचा ! तिला काय ईदची सुटी कधी आहे ते माहीत नव्हतं होय ?

ती हंसली व म्हणाली, “ हो खरंच ! आतां ती सुटी मात्र आपण दोघांनीं मिळून मजेंत घालवावयाची हं ! ”

अन् रोजच्या यंत्रासारख्या कार्यक्रमांत आठ दिवस भुरकन् निघून गेले अन् मगळवारी ‘ ईद ’ मुळे सारीं ऑफिस, कोर्ट, कचेऱ्या बंद राहिल्या. सकाळीं ती म्हणाली, “ आज काहीं तरी गोड करणार मी ! ”

“ कां ? ईद कांहीं आपला सण नव्हे ! ”

“ तस नाही पण आज सुट्टी आहे. सुट्टी म्हणजे सणच कीं आपल्यासारख्यांना ! ”

“ वा ! वा ! ” तो हंसला.

“ सांगा गडे, तुमच्या आवडीचं करते कांहीं तरी ! ”

“ अं ५ ५ हं ! तुझ्याच आवडीचं कर. ”

“ वा ! वा ! असं काय ते ? मग असं करूं या ! तुमच्या अन् माझ्या दोघांच्या मिळून आवडीचं करूं या ! मग तर झालं ? ”

“ हं ! ही कल्पना छान ! ”

तिनं क्षणभर विचार केला अन् टाळी वाजवून ती म्हणाली, “ छान ! खऱ्याच्या पोळ्या करतें आज ! कसं ? ”

“ वा ! वा ! फार छान बेत ! ”

अन् तिनं खूप मेहनत करून खऱ्याच्या पोळ्या केल्या. राजा-राणी मजेंत जेवले. जेवण झाल्यानंतर विडे खाल्ले, थोड्या वेळानं ती म्हणाली, “ आतां पुढचा कार्यक्रम— ”

“ पुढचा कार्यक्रम.....पुढचा कार्यक्रम....पुढचा कार्यक्रम ‘चूल अन् मूल!’ ”

ती खूप शाली अन् ते दोघं सिनेमाला गेले.

सहा वाजतां शो संपला; थिएटरच्या बाहेर आल्यावर ती म्हणाली,
“ मला थोडी खरेदी करायचीय गडे ! ”

“ काय घ्यायचंय तुला ? ”

“ तसं कांहीं विशेष नाही. ”

इतक्यांत समोरच्या फुटपाथवरचे आर्टसिल्कच्या साड्यांचं दुकान सह-जच तिनं पाहिलं. त्या रंगीबेरंगी रेशमी साड्या पाहून ती हुरवून गेली. नकळतच तिची पावलं त्या दुकानाकडे वळलीं. त्यालाही तिच्याबरोबर जावं लागलं.

तो म्हणाला, “ घे कीं तुझ्या आवडीची ! ”

ती म्हणाली, “ नको बाई ! ” पण करतां काय पतिराजांचा फारच भाग्रह पडला अन् नाईलाजान [?] तिनं एक साडी घेतली.

घरीं येतां येतां तो म्हणाला, “ कशी गेल्ली आजची सुटी ? ”

रेशमी साडीची घडी हृदयाजवळ धरीत ती म्हणाली, “ मजेंत ! ”

रात्र शाली अन् रात्रीला पाठीशीं घाटून दिवसही उजाडला.

×

×

×

दहा वाजले— दोन पैसे मसाला पानांची लालभडक पिचकारी टाकीत कारकून लोक हेडक्लार्कची मर्जी खप्पा होऊं नये म्हणून लग-बगीनं ऑफिसला जात होते. दहा वाजते— उदू शालेची घंटा होतांच आपल्या रंगीबेरंगी ओढण्या सांवरित त्या चिमण्या पोरी इकडून तिकडे धांवत होत्या—

अन् ह्याच शालेपासून ५० यार्डावर असलेल्या छोट्याशा निळ्या बंगलीतून लोकरीचा एक तरुण पायांतले बूट खाड् खाड् वाजवीत पायय्या उतरत होता अन् त्याच्यानंतर पंधरा मिनिटांनीं सँडल्सचा किट्किट् असा आवाज करीत रेशनिका ऑफिसला जात होती.

“माधुरी” मार्च १९४९

